

LUNDS
UNIVERSITET

Allt utom byn

Sökandet efter en vikingatida by i sydöstra Blekinge, med områdena runt Järrestad på Österlen och Sorte Muld på Bornholm som jämförelsematerial.

Författare: Mattias Otfors
Magisteruppsats i Arkeologi
Lunds Universitet, HT 2007
Handledare: Birgitta Hårdh

Abstract

The purpose of this essay is to see if villages or bigger settlement locations can be found in south-eastern Blekinge during the viking age. There have been many archaeological findings from this period in Blekinge, for example grave findings, ring-forts, old roads and ancient harbors. But no evidence of a village has been found yet. If south-eastern Blekinge is compared with the area surrounding Järrestad on Österlen in south-eastern Skåne and the area surrounding Sorte Muld on Bornholm, many likenesses can be seen. In this essay, the findings in Blekinge will be used as different components when the three areas are compared with each other. There the question is if these three areas is compareable with each other, and if a pattern can be found. It is suggested that these patterns can be used to find places in Blekinge that is more likely to have been the location of a village during the viking age.

When the different components are investigated, a discerning of a viking age community is attempted. The aspect of power in relation to the different components is discussed, and some geological aspects such as shore displacement and cultivable soil is taken into consideration when the most likely village locations are presented.

The result of this essay suggests three different locations where a viking age village in Blekinge could be found. Out of these three places, one is more likely than the two others. It is the location where the road leading to the harbor intersects with the larger regional road.

Keywords: Blekinge, Förkärla, Hjortahammar, Bornholm, Sorte Muld, Skåne, Österlen, Järrestad, viking age, settlements, villages

Innehållsförteckning

Abstract	1
Förord	4
Inledning	4
- Syfte	6
- Problemställning	6
- Metod	7
- Forskningshistorik	9
Beskrivning av undersökningsområdet	11
- Hjortahammar	11
Beskrivning av referensplatserna (jämförelseplatserna)	13
- Sorte Muld	13
- Järrestad	14
Likheter och olikheter mellan Hjortahammar och mina referensplatser	15
- Gravplatser	16
- Vägar och farleder	18
- Försvar och Makt	20
- Handelshamnar	22
Analys	24
- Försvar i jämförelseområdena	24
- Försvar i Blekinge	26
- Borgar	26
- Pålspärrar	26
- Sammanfattning försvar	28
- Hamnar i jämförelseområdena	28
- Hamnen i Blekinge	29
- Sammanfattning hamnar	30
- Vägar i jämförelseområdena	31

- Vägar i Blekinge	31
- Sammanfattning vägar	32
- Gravfält i jämförelseområdena	33
- Gravfält i Blekinge	34
- Sammanfattning gravar	35
Sammanfattning	36
Litteraturlista	39

Förord

Ända sedan jag var liten har jag varit intresserad av arkeologi, speciellt vikingatid. Men när jag började läsa arkeologi på universitetet i Lund blev jag både förvånad och besviken på att det finns så lite skrivet om min hemtrakt, Blekinge. Jag har länge funderat på vad det kan bero på men aldrig haft tid att fördjupa mig i frågan. När det blev dags att skriva magisteruppsats fick jag chansen att åka till Bornholm och det var genom processen att tala med en av arkeologerna där, Finn-Ole Nielsen, och min handledare, Birgitta Hårdh, som jag förstod att jag kunde skriva min uppsats om Blekinge. Blekinge är placerat mitt i södra Östersjön och ligger i farlederna mellan de danska öarna och den stora vikingatida handelsplatsen Birka. Blekinge har också en geografisk närhet till både Polen och Tyskland samt Öland, Gotland och de baltiska länderna. Hur kan då Blekinge geografiskt och strategiskt ligga i centrum men ändå, i vår tid, räknas som en utmark under vikingatiden?

Inledning

För varje år som går hittas nya intressanta fynd i Blekinge. Ändå återstår det att hitta ett av de kanske viktigaste fynden, de vikingatida boplatserna och i synnerhet de boplatser som hade stor betydelse för vikingatiden. Vad detta beror på kanske kan förklaras med att det har grävts relativt lite i Blekinge. Pengarna till grävningar i museets regi har varit näst intill obefintliga och exploateringsgrävningar har det inte heller varit gott om. Detta har gjort att de antaganden som finns om lokaliseringen av de vikingatida boplatserna gjorts av ortnamnsforskare eller lokala eldsjälur. De sistnämnda har en tendens att hävda att just deras by är gammal nog att kalla förhistorisk. Dessa påståenden kan vara mer eller mindre korrekta och man får alltid ta dem med en nypa salt. Genom studerandet av fynd, fornlämningar, ortnamn och naturgeografiska förhållanden kan det med säkerhet bestämmas att den förhistoriska bebyggelsen var koncentrerad till kustområdet och då till sydöstra Blekinge i synnerhet (Svanberg 1999:42-43). I övrigt var Blekinge uppdelat i små odlingsbara bebyggelseområden som avgränsades av skogsbeklädda höjdryggar från norr till söder (Lihammer 2003:96-97, Stenholm 1986: 10, 43), en uppdelning som även får fastlandet att likna en skärgård med öar av bygder som förbands med kustlandsvägen som gick från väst till öst. I östra Blekinge finns ett större sammanhängande jordbruksområde, ca 4 mil i väst-östlig riktning och ca en mil i nord-sydlig riktning. I den västra delen av detta område, ca 1,5 mil öster om Ronneby, ligger Förkärla socken. Förkärla socken är med sin areal på 31,02 km² (Harlén 2003:107) den minsta

av socknarna som ligger på fastlandet i Blekinge. Ändå innehåller socknen över 300 gravar från stenålder, bronsålder och järnålder, mest vikingatid, vilket utgör 10% av Blekinges alla fornlämningar (Björkquist, Persson 1990:53). Längst söder ut i Förkärla socken ligger Hjortahammar gravfält på en landtunga som vetter ut mot skärgården. Gravfältet är från vikingatid och består av 5 gravhögar, 70 runda stensättningar, 8 fyrkantiga stensättningar, 4 trekantiga stensättningar, 8 resta stenar, 10 skeppssättningar, 5 stenrader och minst 7 rundstensättningar (Svanberg 2003:316). Detta gör det till det största gravfältet i Blekinge.

I skrivande stund pågår det utgrävningar av en järnåldersboplats i Västra Vång i Blekinge. Platsen ligger ca 1,5 mil norr om Hjortahammar gravfält och utmärker sig genom att ha lång kontinuitet, från tidig järnålder till vikingatid. Platsen har brukats in i medeltid och det ligger fortfarande en by i anslutning till järnåldersboplatsen. Grophus och stolphål har hittats i utgrävningarna samt keramik och en järnframställningsplats (Muntlig källa: Mikael Henriksson). Det finns dock ännu inga fynd som bevisar att det funnits en boplats av större betydelse i Blekinge, jag undrar varför. Kanske har de ekonomiska medlen till arkeologin i Blekinge varit för små? Det skulle i så fall kunna vara en reflektion av vår egen tid att det finns så få fynd? Frågan är viktig eftersom Blekinge har, enligt mig, alla förutsättningar för att vara en centralbyggd, speciellt sydöstra Blekinge med dess skärgård och speciellt platsen runt Hjortahammar i Förkärla socken. Jag vill veta hur den vikingatida skärgårdsbygden runt Hjortahammar såg ut. Jag ska ta hjälp av boplatser, gravplatser, försvarsanläggningar, vägar och hamnplatser på Österlen och Bornholm för att se om jag kan hitta likheter eller olikheter. De tre områdena tillhör samma geografiska område och borde, även om Bornholm och Österlen saknar skärgård, vara starkt influerade av varandra kulturellt. Var det kulturella eller topografiska aspekter som bestämde hur samhället i Blekinge skärgård såg ut? Mitt arbete ska försöka hjälpa till att driva bort dimman som nu ligger tät över den blekingska förhistorien.

Än så länge finns inga bevis för en vikingatida boplats i Blekinge som motsvara dem som vi känner till på Bornholm och Österlen. Däremot finns det belägg för en hamnanläggning (Frykman, Sandström 1974:37), Blekinges största gravplats från sen järnålder samt försvarsanläggningar i form av pålspärrar (Frykman, Sandström 1974:28, Stenholm 1986: 87) och en fornborg i samma område (Stenholm 1986: 47), nämligen området runt Hjortahammar. Är det rimligt att ett område där både religionen, i form av gravplatsen, makten, i form av pålspärrarna och borgen, och handel, i form av hamnen, har sina samlingsplatser samtidigt som det inte finns några boplatser för familj och vardag? Var bodde folket som nyttjade

hamnen, var bodde folket som blev begravna i gravfältet och var bodde folket som med hjälp av pålspärrar och fornborg behövde skydda sig? Dessa fyra fornlämningar är väl samlade, men boplatserna då? Var de utspridda över landskapet? Varför var det så i Blekinge när det inte var så på vare sig Bornholm eller Österlen där det fanns större centrala boplatser som Sorte Muld (Sonne Nielsen 1996:51-54) och Järrestad.

Syfte

Jag vill undersöka var det finns möjliga boplatsslägen från järnåldern i Hjortahammarområdet i Blekinge, varför de ännu inte har upptäckts, och kan man hypotetiskt finna dem? Jag har valt ut området runt Hjortahammar som en möjlig plats för en bosättning därför att området visar på stor aktivitet under vikingatiden med bland annat Blekinges största gravfält (Frykman, Sandström 1974:28) och Blekinges största samling av pålspärrar (Frykman, Sandström 1974:36, Stenholm 1986: 87). Blekinges geografiska närhet till Bornholm och Österlen knyter naturligt samman platserna. Även närheten till Östersjön gör platserna kulturellt sammanhängande. De tre områdena uppvisar också starka influenser av sveaväldet under vikingatiden (Rosborn 2004:36, Stenholm 1986: 29), vilket också visar att de tillhört samma kulturområde. Därför vill jag använda Bornholm och Österlen som jämförelsematerial då jag söker efter en möjlig boplat i Blekinge. Syftet är till stor del att se om det finns mer i Blekinge än vad som hittills hittats. Det finns inte mycket skrivet om vikingatida boplatser i Blekinge, därför tycker jag det är viktigt att ta upp frågan. Det är alltså mitt syfte att undersöka var det finns goda vikingatida boplatsslägen i Hjortahammarområdet.

Problemställning

Man kan undra över varför vi vet så lite om Blekinges vikingatid idag. Huvudproblemet till varför det är så tog jag upp ovan i form av för små nutida ekonomiska möjligheter. Om möjligheten att gräva vart man ville i Blekinge skulle ges vad skulle då hittas? Vilken bild av forntiden skulle vi då få av Blekinge? Hade stora och fantastiska fynd gjorts? Fynd som satt Blekinge på forntidskartan för alltid? Detta kommer förmodligen inte att ske och därför ställer jag mig frågan hur man då ska få en bild av hur vikingatiden i Blekinge såg ut utan möjligheterna att gräva? Jo, genom att jag studerar frågan teoretiskt med jämförelsematerial. Min problemställning lyder alltså:

Kan jag genom att studera mönstret mellan boplatser, vägar, gravfält, försvarsanläggningar och hamnplatser i två olika områden lokalisera möjliga boplatslägen i ett tredje område?

Metod

Jag har valt området runt Hjortahammar i Blekinge som plats för min undersökning eftersom fynd visar att aktiviteten varit hög där under vikingatid (Frykman, Sandström 1974:37 Stenholm 1986: 87). På Bornholm har jag valt området runt Sorte Muld som referensplats till Hjortahammar, och på Österlen området runt Järrestad. Jag har valt dessa referensplatser främst för att de ligger i samma geografiska område. De har alla en naturlig koppling till havet och de hade båda en hög aktivitet under vikingatiden. Det kan finnas saker där det ena området liknar det ena mer än det andra och jag räknar med att det är naturligt. Jag är ute efter mönster som jag sen kan använda i Blekinge. För att arbetet inte ska bli allt för stort väljer jag att endast skriva om fem olika sorters fornlämningar:

1. Boplatser
2. Gravfält
3. Hamnplatser
4. Vägar och farleder
5. Försvarskonstruktioner

Det var dessa platser som, enligt mig, utgjorde hörnstenarna i det vikingatida Skandinavien. Gravfälten representerar tron och det spirituella. Handelsplatserna såsom t ex hamnar representerar hantverk och influenser. Vägar och farleder representerar kontakter. Försvarskonstruktioner som fornborgarna och pålspärrar representerar makt och organisation. Boplatserna representerar vardagen och det vanliga livet. Med tanke på uppsatsens begränsande storlek tänker jag inte gå in i detalj på varje plats, utan var de låg och vad de hade för funktion får räcka.

Var boplatserna Sorte Muld och Järrestad ligger har arkeologer kunnat konstatera. Försvarskonstruktioner har också kunnat lokaliseras i områdena runt dessa boplatser, Gamleborg på Bornholm och Stenshuvud på Österlen. Naturhamnar kan hittas i båda områdena samt gravfält som ligger utmed kusten. Kartmaterial från 1800-talet visar även på ett vägnät som föreslår att dessa platser varit viktiga under lång tid. Det är utifrån boplatsernas

läge i förhållande till de fyra andra komponenterna som jag ska se om jag kan finna ett mönster. Jag ska sen se om jag kan applicera detta mönster på området runt Hjortahammar och med hjälp av det finna lämpliga lägen för en vikingatida boplats. För att göra det ska jag använda mig av generalstabskartor från 1800-talet i Sverige och Danmark samt Skånska rekognosceringskartan. De lämpliga platserna skulle kunna ligga på söderslutningen av en höjd eller intill ett vattendrag. De borde ligga i närheten av ett större område av odlingsbar jord och det borde finnas kommunikationsmöjligheter som förbinder platsen med landskapet runt omkring. Det är genom att titta på gamla kartor och att läsa litteratur som jag ska genomföra detta arbete.

Jag har intervjuat folk som jag känner och som bor på platser som jag kommer att ta upp. Jag ville se om jag kunde få information om platser i området som, enligt den lokala befolkningen, har haft betydelse under lång tid. Det kunde röra sig om allt från folkskrönor till något så enkelt som att peka ut stigar i området. Jag har åkt ut i landskapet och tagit bilder samt skapat mig en känsla som kan vara svårt att få genom att läsa en bok eller titta på kartor, t ex utsikter från öarna samt avstånd och terräng mellan mina undersökningsplatser. När allt detta var gjort sammanställde jag resultatet här nedan och kunde då presentera de troligaste boplatslägena.

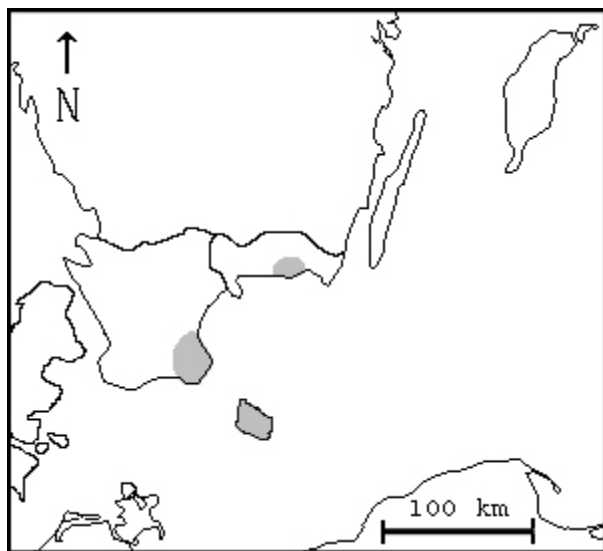

Fig. 1. Karta över södra Skandinavien. De markerade områdena visar mitt undersökningsområde i Blekinge i norr, området runt Järrestad på Österlen i väst och Bornholm där Sorte Muld ligger i söder.

Forskningshistorik

Det har varit ganska svårt att hitta relevant litteratur om Blekinge till det här arbetet. För det mesta har jag varit hänvisad till artiklar i större samlingsverk. Att hitta litteratur som enbart handlar om Blekinge krävde ofta att jag sökte på lokal nivå, det vill säga Blekinge länsmuseum. I museets bibliotek kan man ta del av Blekinges årsbok, Blekingeboken. Den har givits ut sen i början av 1900-talet och det finns en del intressant skrivna artiklar i den. Jag har funnit att artiklarna skrivna av de två arkeologerna Karl-Axel Björkquist och Thomas Persson varit till störst hjälp. I en artikel ifrån 1967 i Blekingeboken skriver Karl-Axel Björkquist om *Halwara berg- Wikinga borgen- silverberget*. Undertitel på artikeln lyder, ett preliminärt meddelande om en blekingsk fornborg. Och det är just vad det är, en kort berättelse om en fornborg på Silverberget utanför Ronneby. Björkquist daterar inte borgen och inte heller undersöker han den. Men han beskriver dess läge bra och i artikeln nämns dessutom ett par andra fornborgar i Ronneby kommun. I 1990 års Blekingebok skrev Björkquist och Persson en relativt lång artikel om Förkärla socken med titlen *Förkärla socken. Bondebygd, storgods, riksintresse*. Håri tar de upp områdets betydelse och utveckling ända från stenåldern fram till idag. År 1974 skriver Jonas Frykman och Jan Sandström en artikel i Blekingeboken som handlar om pålspärrarna i Blekinges skärgård. Artikeln heter, *Vikingatid ur annorlunda perspektiv*. I artikeln skriver de om de olika pålspärrarna i Blekinge, mest om dem som ligger i anslutning till Hjortahammar gravfält, men också om pålspärrar på andra ställen i Blekinge, Karlskrona som ett exempel. Bakgrunden till att artikeln skrevs var att den f.d. landsantikvarien Ingemar Atterman i en tidigare årsbok tilldelat Hallerumsviken och Heabyholmen i Blekinge en viktig roll som handelshamn mellan Hedeby och Birka. Han menar t o m att Heabyholmen kan ha fått sitt namn av Hedeby.

Förutom Blekingeboken finns det annan intressant litteratur man kan använda. Sven Rosborn har skrivit en bok som heter *Den skånska historien- Vikingarna*. I denna bok tar han upp många intressanta teorier, t ex att Österlen på vikingatiden hörde till Sverige liksom både Blekinge och Bornholm (Rosborn 2004:36). Leifh Stenholm har skrivit en avhandling som heter *Ränderna går aldrig ur* där han tar upp bebyggelsehistoria i Blekinge under övergången till historisk tid och framåt. I avhandlingen finns det också en god allmän översikt av Blekinges geologi, berggrund, jordarter samt strandlinjeförsjutningen. Stenholm beskriver också olika aspekter, t ex vägar, farleder och ortnamn, i Blekinge under perioden 600-1100 e. Kr (Stenholm 1986).

År 2003 presenterade Fredrik Svanberg en bok som heter *Death rituals in south-east Scandinavia AD 800-1000*. I boken tar Svanberg upp gravskick i olika områden i sydöstra Skandinavien. Bland de områden han tar upp finns Blekinge och Lister, Bornholm och sydöstra Skåne som separat presenterade områden. Det gör att boken ger goda möjligheter att jämföra gravskick och, till viss del, religiösa traditioner mellan de tre områdena. En annan bok som varit till stor nytta är Anna Lihammers avhandling *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien* 2007. Lihammer koncentrerar sig på det arkeologiska landskapet och undrar över hur områdena öster om Öresund utvecklades från ett vikingatida hövdingastyre till att bli en del av det danska riket. Lihammer skriver om fyra olika områden i sydöstra Skandinavien. Två av dessa områden är samma som mina, östra Blekinge och Bornholm. Bengt Söderberg har skrivit mycket om området runt Järrestad på Österlen. Två av de böcker som han skrivit har jag använt i mitt arbete, *Centralbygdens sociala landskap. Sten och Bronsålder i Järrestad* från 2003 och *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande* från 2005. Böckerna är skrivna inom ramen av ett uppdragsarkeologiskt projekt och i grunden ligger fältarbete som genomfördes 1999 och 2000. Den förstnämnda boken fokuserar på landskapet runt boplatsen till exempel insektsfynd, djurbensanalys, vegetationshistoria och kulturgeografi. Men i boken finns också artiklar om gravar, metallhantverk och keramik. Boken ger också en bra bakgrundsbeskrivning till varför området runt Järrestad utvecklades till ett centralområde. Den sistnämnda boken är en övergripande avhandling som tar upp de flesta områdena för diskussion men jag har inriktat mig på artiklar om läget i landskapet, valet av plats, gravskick och maktstruktur. Boken har varit till god hjälp då jag jämfört sydöstra Skåne med Blekinge och Bornholm.

Beskrivning av undersökningsområdet

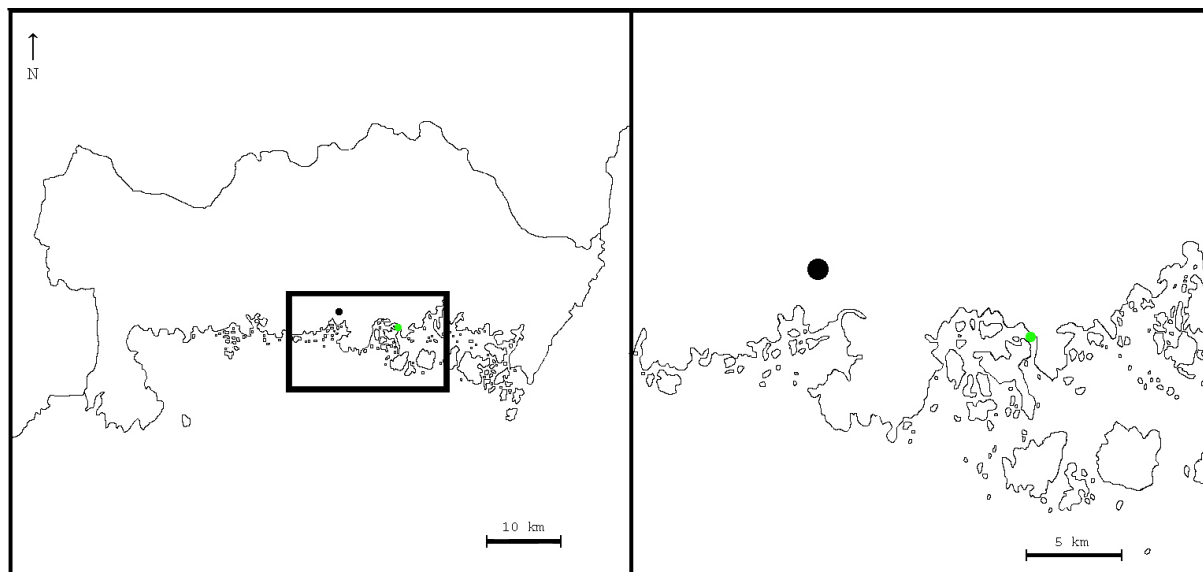

Fig 2. Karta över Blekinge och Hjortahammarområdet. Hjortahammar gravfält är markerat med en grön prick och Ronneby är markerat med en svart prick.

Hjortahammar

Hjortahammar gravfält ligger i södra delen av Förkärla socken (Se fig. 2). Gravfältet ligger vid havet och vetter ut mot Blekinge skärgård. Hjortahammar omges av en rik jordbruksbygd med byar som Listerby, Förkärla och Vambåsa. Det är i den här bygden den största bevarade koncentrationen av gravfält från sen vikingatid kan beskådas (Lihammer 2003:240).

Hjortahammar gravfält är Blekinges största gravfält från sen järnålder (Frykman, Sandström 1974:28). Gravfältet är beläget på en landtunga med vatten på båda sidorna. Halvön, som gravfältet ligger på, är den sydligaste änden av en sandås (Johannishusåsen) som går norrut genom Blekinge. Utanför fastlandet ligger det många öar som skapar ett typiskt skärgårdslandskap. Mellan öarna finns försvarskonstruktioner från sen järnålder i form av pålspärrar (Stenholm 1986: 87). Exakt vilken plats som skyddats i första hand är svårt att säga, men i vattnet runt Hjortahammar finns den högsta andelen funna pålar i Blekinge skärgård (Frykman, Sandström 1974:36). Redan 1966 utfördes ett projekt lett av Ingemar Atterman i Hallarumsviken strax utanför Karlskrona. Projektets mål var att undersöka gamla nedslagna pålar i skärgården som lokala fiskare rapporterat om. När arbetet var klart konstaterades att det rörde sig om vikingatida pålspärrar som användes för att skydda viktiga platser inne i skärgården. Med hjälp av C 14-metoden daterades pålarna till slutet av 900-talet till början av 1000-talet (Frykman, Sandström 1974:27). Enligt Atterman var detta, kanske

inte ett bevis, men i alla fall starka indikationer på att det har funnits något av större vikt i Hallarumsviken (Atterman 1967:41). Några år senare fick Blekinge museum in flera tips om att det skulle finnas pålspärrar även i Kålfjärden strax sydväst om Hjortahammar. År 1969 började Atterman nya dykningar för att undersöka saken och arbetet resulterade i stora fynd av pålspärrar i skärgården kring Hjortahammar (Se fig. 3). C 14-dateringar utfördes på tre pålar och visade ett resultat på från år 900 till år 1010, med en osäkerhetsmarginal på 50 år (Frykman, Sandström 1974:34). Det fanns långt fler pålar nedslagna i botten i detta område jämfört med vad som hittades i Hallarumsviken och uträkningar som gjorts visar att det finns mellan 9000 och 18000 nerslagna pålar på botten av kålfjärden (Frykman, Sandström 1974:36). Det intressanta är att de alla verkar skydda en och samma vik, Hjortahammargravfält ligger i direkt anslutning till denna plats.

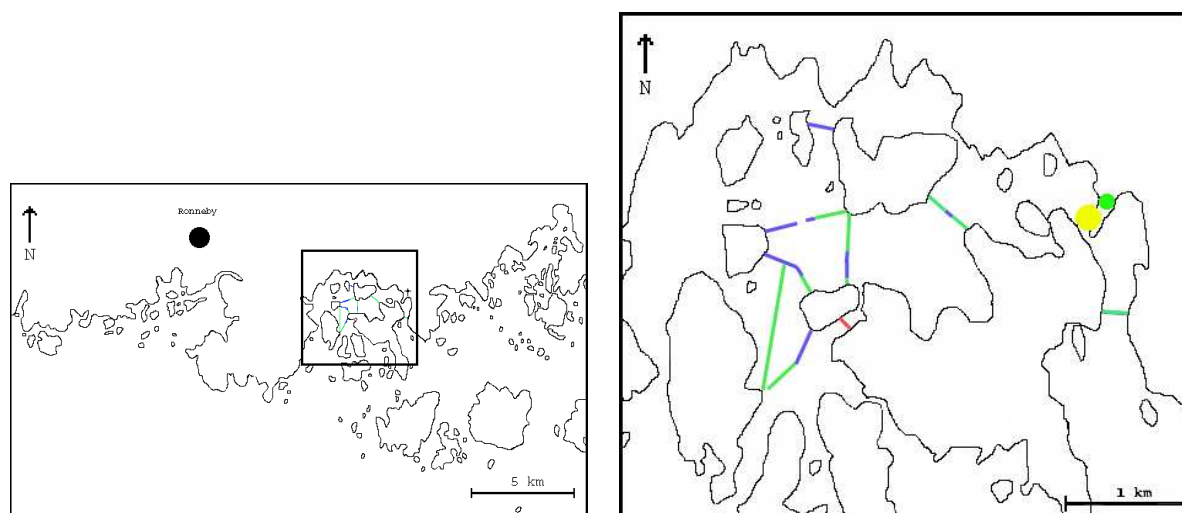

Fig. 3. Pålspärrarna i skärgården runt Hjortahammar. Blå färg visar av Atterman konstaterade sammanhängande pålspärrlinje. Grön färg visar ej påträffade pålspärrlinje men av lokalbefolkningen angivna till Atterman. Röd färg visar ej påträffad pålspärrlinje men av lokalbefolkningen angiven till författaren (Muntlig källa: Per-Ivar Andersson). Hjortahammargravfält är markerat med en grön prick och hamnen är markerad med en gul prick. Den svarta pricken markerar centrum av moderna Ronneby.

Det Atterman hittade i Hallarumsviken sommaren 1966 är visserligen intressant och styrker teorin om att Blekinge var viktigare för de vikingatida människorna än vad vi har trott. Men Hjortahammar är, enligt mig, än mer intressant att studera. Här finns tre av de fyra platser som jag skrev om innan, en handelsplats, i form av en hamn. Det finns bevis för att området varit starkt beskyddat av en försvarskonstruktion i form av pålspärrar (Frykman, Sandström 1974:36-37). Dessutom ligger Blekinges största gravfält just på Hjortahammarhalvöns udde (Frykman, Sandström 1974:28). Med hjälp av dessa

observationer tycker jag mig kunna skönja något mer än bara ett bondesamhälle. Det krävs makt och organisation för att frambringa en plats med alla dessa ingredienser, och makt behöver ett centrum, en boplats.

Beskrivning av referensplatserna (jämförelseplatserna)

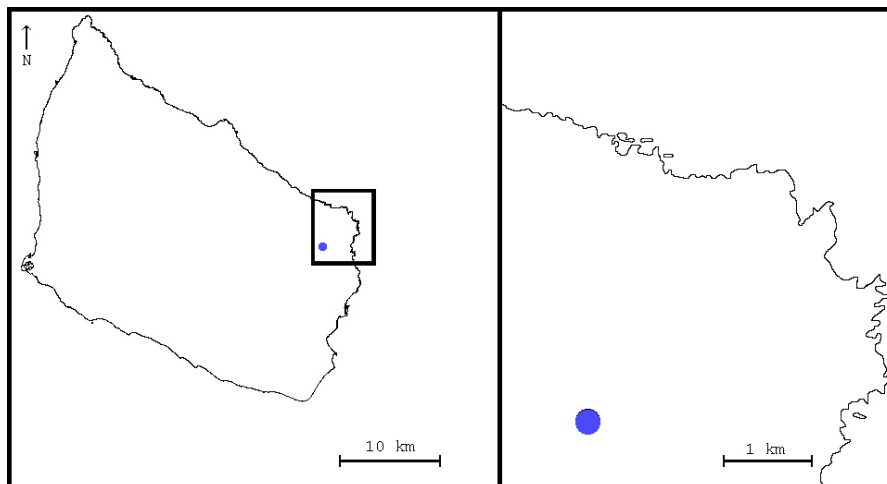

Fig. 4. Karta över Bornholm. Rutan anger området runt Sorte Muld och den blå pricken markerar boplatsen.

Sorte Muld - Bornholm

Bornholm ligger sydöst om Skåne och rakt söder om Blekinge mitt i Östersjön. Sorte Muld ligger på Bornholms östra del och är öns mest dominanta järnåldersboplats (Se fig. 4). Platsen ligger cirka 2 km från havet på en flack landskapshöjning och beskrivits av en del forskare som en central plats på Bornholm (Lhammer 2007:244-245). Boplatsen ligger ingalunda centralt på Bornholm rent geografiskt, men det råder inget tvivel om att platsen har fungerat som en central plats på ön i alla fall. Förmodligen har de topografiska fördelarna bestämt boplatsens läge. Som sagt, en flack landskapshöjning samt tillgångar till naturliga hamnar har gjort att platsen varit lämplig att driva handel på och på så sätt också utöva dominans över resten av ön (Lhammer 2007:246). Utgrävningar gjordes på platsen redan på slutet av 1800-talet och då fastslogs det att det handlade om en boplats med tjocka kulturlager. Åren efter andra världskriget gjordes också utgrävningar som kunde styrka antagandet om att Sorte Muld var ett centralkomplex med lång kontinuitet (Jensen, Watt 1993:197-198). Utgrävningarnas omfattning har inte varit stora och de flesta fynden har hittats genom att genomsöka terrängen med metalldetektorer. Speciellt anmärkningsvärt är det stora antalet guldgubbar som hittats på platsen. Genom att stämpelidentifiera guldgubbarna kan direkta kontakter dras till Uppåkra i västra Skåne. Vissa av guldgubbarna som hittats på de två ställena har stämpelplats med samma

patris och fyra av de gubbar som hittats i Sorte Muld verkar vara präglade med en av de patriser som hittats i Uppåkra (Watt 1999:187). Men Bornholm hade andra kontakter, likheten mellan Bornholm och Blekinge vad det gäller depåmaterial är slående. De skånska fynden har visat att efter 1000-talets mitt bestod depåerna endast av mynt, medan på Bornholm och i Blekinge förekommer också olika föremål och hacksilver i depåerna (Lihammer 2007:291-292). Detta visar på ett starkt band mellan Blekinge och Bornholm under sista delen av vikingatiden. Kulturen hos de mer välbärgade människorna var förmodligen relativt likartade på de två platserna.

Järrestad – Österlen

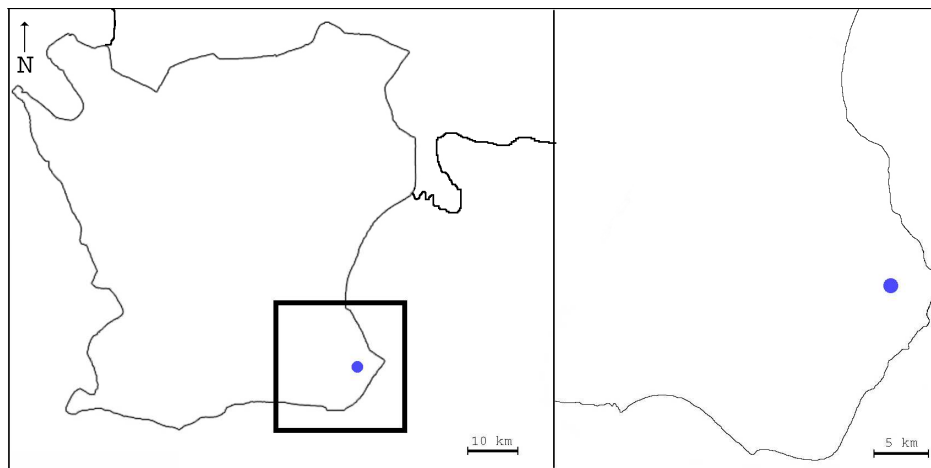

Fig. 5. Karta över Skåne och Österlen. Rutan anger området runt Järrestad och den blå prickn markerar boplatsen.

Järrestad ligger på Österlen i östra Skåne cirka två kilometer väster om Simrishamn (Se fig. 5). Området består av vångsmark och är på så sätt typisk för den skånska östbygden. Byn ligger på Järrestadplatån som utgörs av ett issjösediment som främst består av grovmo. Runt om detta kransar leriga moränjordar blandat med våtmarker eller vattendrag som är lägre än själva platån (Söderberg, Hellerström 2003:21). Bostadshusen från järnålder var placerade på sydöstra kanten av issjösedimentets centrala platå. Bebyggelsen har varit synlig på flera kilometers håll och bör ha varit en ståtlig syn då den betraktades av förbipasserande eller ankommande människor (Söderberg 2005:187). Tommarpsån har haft betydelse för Järrestad på olika sätt. Att tänka sig att ån utnyttjats som farled i viss utsträckning är rimligt men än rimligare är det att påstå att ån primärt utgjorde ett hinder i landskapet. Järrestad ligger också på en plats där ån är särskilt lätt att korsas och även det stärker denna teori (Söderberg 2005:315). Genom att studera gravarna i området går det att utvärdera hur den vikingatida

bebyggelsen troligen såg ut. Men det går också, genom att studera gravar, att få en bild av hur de traditionella ritualerna i området såg ut. Problemet är att hitta den rituella gränsen mellan Sydvästskånes och Sydöstskånes gravskick. Det finns två gravar i gränsområdet som är svåra att tillskriva antingen sydöstra eller sydvästra Skåne (Svanberg 2003:97). Gravarna i området visar på en kontinuitet under vendel- och vikingatid. Förhållandet mellan dem är ungefär samma i hela området. Både skelettgravar och brandgravar förekommer men det är en tydlig övervikt av de sistnämnda. De flesta gravarna i området finns utmed kusten men det finns också ett flertal inåt landet (Söderberg 2005:346-347).

Kommunikationsmöjligheter var även viktiga för att utöva makt i samhället. Vägar har alltid varit viktiga. Ibland kan det vara svårt att säga exakt var vägarna har gått, men genom att observera stråk av gravar samt andra viktiga monument i landskapet kan det antas var vägsträckningen under framförallt brons- och järnåldern har gått (Söderberg, Hellerström 2003:43,47). Appliceras detta tänkande på området runt Järrestad kan det konstateras att Järrestadsplatån ligger helt centralt i ett förhistoriskt vägnät. Även farleder över vatten var av stor betydelse och fick större betydelse i takt med att båtar blev större och långväga kontakter ökade, särskilt för handels- och hantverksplatser. Tommarpsån, som är den mest betydande ån i området, har betonats ha en betydande roll i områdets utvecklande. Den nedre delen av åns lopp har gynnat kommunikation och kunde därför utnyttjas för att skaffa sig dominans i området under järnåldern (Stjernquist 2003:175). Närheten till havet och tillgången till Tommarpsån har här spelat en stor roll för att området kunde utvecklas som det gjorde.

Likheter och olikheter mellan Hjortahammar och referensplatserna

I det här avsnittet kommer jag att försöka beskriva de likheter samt olikheter som finns mellan mina referensplatser och mitt undersökningsområde. I vissa fall finns inte allt representerat på alla platser lika bra. Men jag tror att eftersom jag har två referensplatser så har jag alltid något representativt att jämföra med. Jag ska försöka jämföra de element som jag tycker är de viktigaste när ett järnålderslandskap ska beskrivas. Det är gravplatserna som representerar det spirituella, det är försvarsanläggningar som representerar makt, gamla vägar och sjöfartsleder som representerar kontakter samt handelshamnar som representerar handel och ekonomi.

Gravplatser

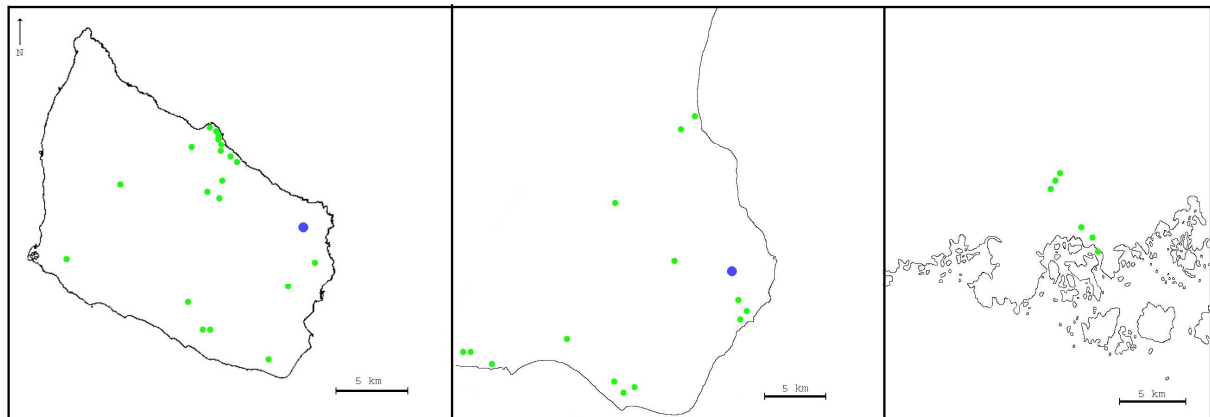

Fig. 6. Kartor över gravplatser från yngre järnålder. Bornholm till vänster, Österlen i mitten och Blekinge till höger. De gröna prickarna markerar gravplatser och de blåa prickarna markerar boplatserna Sorte Muld på Bornholm samt Järrestad på Österlen.

De vikingatida gravarna på Bornholm är placerade i nord-sydlig riktning med ett byte till öst-västlig under senare vikingatid (Jensen 2004: 344). Brandgravar nyttjades fortfarande under denna tid, men det finns få kända på ön, och de flesta gravarna är lokaliserade på en och samma plats. Platsen heter Gudhjem och ligger på en halvö i mitten av den norra kusten av Bornholm (Se fig. 6). På Lillevang gravfält, som ligger i Gudhjem, finns stengravar där stenarna är lagda i geometriska former. Det är rektangulära former med olika stencmönster inuti. De är placerade i nord-sydlig och nordöstlig-sydvästlig riktning. Vid undersökningar av gravarna på slutet av 1800-talet upptäcktes att gravarna var fyndfattiga (Nielsen 1996:52). De flesta gravarna på Bornholm under vikingatid är fattiga. Under tidig vikingatid finns endast två mansgravar som man hittat som varit utrustade med vapen- eller ridutrustning. Även i Blekinge finns endast två hittade gravar som innehöll vapen- eller ridutrustning. Däremot är det betydligt vanligare med smyckesgravar på dessa platser, 23 stycken i Blekinge och 30 stycken på Bornholm (Svanberg 2003:120, 128-129). I sydöstra Skåne, runt Järrestadområdet, ser förhållandet mellan dessa gravtyper annorlunda ut. Här finns 5 stycken hittade vapen- och ridutrustningsgravar och endast 6 stycken gravar som innehöll smycken (Svanberg 2003:100).

Runda stenkretsar är vanliga både på Bornholm och på Österlen. Här är det också frågan om en inramning av en inre stensättning. Men även är stenkistor och mindre stenramar är vanliga. Detta visar på en möjlig koppling mellan Bornholm och Österlen (Söderberg 2005:348). På Hjortahammar gravfält i Blekinge är gravarna uppdelade i ett nordligt fält och ett sydligt fält. Det nordliga fältet domineras av gravhögar medan det sydliga består av stensättningar som

liknar de på Bornholm och Österlen. Det är runda konstruktioner blandat med rektangulära stensättningar som ramar in en stenkonstruktion inuti (Björkquist, Persson 1990:64).

Runt Järrestad finns inte gravarna koncentrerade till ett speciellt gravfält, de ligger utspridda och är inte så många i antal på de olika platserna. Det som utmärker gravarna runt Järrestad är att de allra flesta ligger utmed, eller i anslutning till havet (Söderberg 2005:348). Så är det både i Blekinge och på Bornholm (Se fig. 6). Det finns gravar inåt land i alla av de tre områdena och de flesta av de ligger utmed betydelsefulla vägar. Men den största koncentrationen av gravar på samtliga platser hittas vid havet. De flesta gravar som är funna har varit brandgravar, och det stämmer bra med det gravskick som användes i Blekinge, men stämmer sämre med Bornholm där skelettgravskick nyttjades. En betydande likhet mellan gravarna på Bornholm och på Österlen är fynden av pärlor, en del smälta, i gravarna. Pärlor i gravar var vanligt under vikingatid, men förekomsten är speciellt hög i kvinnogravar från Bornholm. Ett hundratal pärlor har hittats som lösfynd på Gislövs gravfält på Österlen. Detta kan tyda på ännu en koppling mellan de två områdena (Söderberg 2005:349).

Det finns en likhet mellan mina jämförelseplatser vad det gäller boplatser i förhållande till gravarna. Både Sorte Muld och Järrestad ligger ett par kilometer in på fastlandet och gravarna i områdena ligger till största delen vid havet. På Bornholm finns en tydlig tendens till en dominant gravplats och på Österlen är gravplatserna utspridda över ett större område fast med de flesta placerade vid kusten. Både i Blekinge och på Österlen finns det flera större gravfält en bit in från kusten. De ligger oftast utmed större regionala vägar vilket inte finns på Bornholm eftersom det är en ö. I mitt undersökningsområde i Blekinge ligger den största koncentrerade delen av gravarna ändå vid havet och detta gör att jämförelseplatserna och mitt undersökningsområde går att jämföra med varandra vad det gäller gravar i förhållande till boplatser. Gravarna har med all sannolikhet haft en viktig del att göra med uppvisningen av lokal kultur i landskapet. Gravbyggarna utformade gravarna efter bestämda regler till konstruktioner som var specifika för just det område där de står (Burström 1991:137). Gravbyggen som skeppssättningar, gravhögar och så vidare finns inom alla mina tre områden, fast med mindre avvikelser i antal från varandra. Detta gör att även om det förekommer skillnader i områdena, så är de ändå fullt jämförbara med varandra.

Vägar och farleder

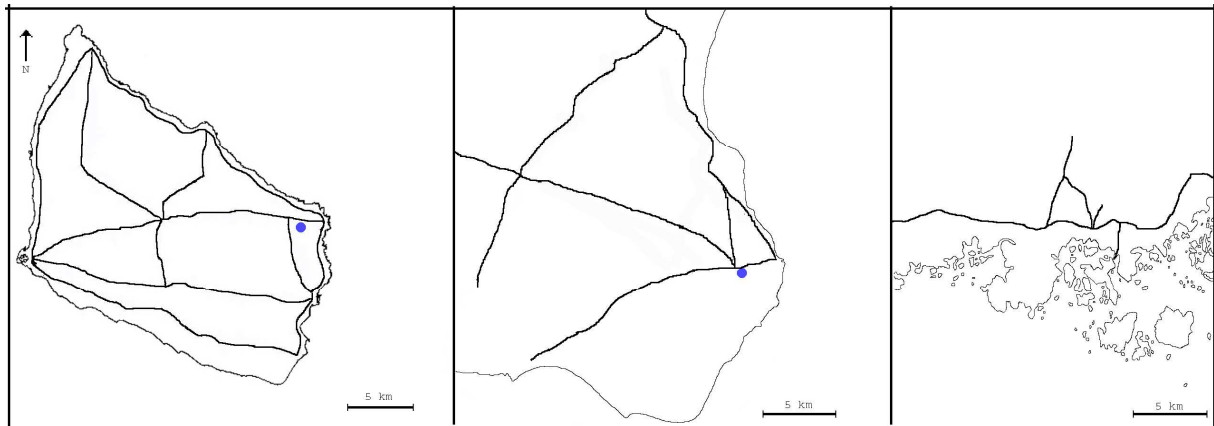

Fig. 7. Karta över vägar. Bornholm till vänster, Österlen i mitten och Blekinge till höger. De blåa prickarna markerar boplatserna Sorte Muld på Bornholm och Järrestad på Österlen.

Att farleder på vattnet har varit en stor del av kulturen på alla de tre platser som jag tittar på är inte orimligt att anta. I Blekinge är det pålspärrarna som är det tydligaste spåret efter detta. I Järrestad upptäcktes båtplanor i en av brunnarna på boplatzen (Söderberg 2005:315). Även om dessa endast antas ha haft en symbolisk betydelse pekar det åt att båtar, och där med havet, haft stor betydelse i området. På Bornholm är de det stora antalet fynd från andra delar av världen som visar hur viktiga de vattenburna farlederna var.

Vägar knyter samman viktiga områden och platser med varandra och slingrar sig genom landskapet på ett inte helt ologiskt sätt. För att en väg ska vara praktisk att använda året om krävs det att vissa faktorer stämmer. Först måste vägunderlaget vara så torrt som möjligt under en stor del av året och dels måste vissa delar av vägen, t ex broar, underhållas av människor. Sättet att röra sig genom landskapet har säkert ändrats beroende på vilken årstid som rådde. Under vintern valde de resande förmodligen genvägar över frusna sjöar och våtmarker, vilket inte gick att göra under resten av året då dessa stråk var alltför våta.

Vägar är viktiga i ett landskap och många vägar som vi använder idag har använts av människor under väldigt lång tid. Var vägarna har gått och hur de varit konstruerade har ända fram till för bara några hundra år sen varit helt styrt av landskapet. Det är bland annat höjdryggar, våtmarker och floder som fått bestämma vägens rutt. Att vägarna primärt styrs av landskapets förutsättningar skapar problem då man vill datera dem. Sättet att konstruera vägar har varit väldigt likartat under hela forntiden i Sydsandinavien och det blir alltså svårt att bestämma ålder och funktion på vägarna (Jørgensen, M 2001:3). Det fanns olika sorters

vägar, de mindre som var lokala och de lite större regionala vägarna. De regionala vägarna var ofta del av ett större vägnät där resande människor kunde ta sig till platser långt utanför sitt lokala område. De små lokala vägarna var vardagliga vägar, de kunde leda till t ex den lokala marknaden, skogen, åkern, en å eller kusten.

På generalstabskartan över Blekinge år 1870 (<http://historiskakartor.lantmateriet.se> Den 8 oktober 2007 Kl. 23.54) kan jämförelser göras mellan vägarna på kartan och det avsnitt av den gamla kustlandsvägen som är registrerade som fornlämning (<http://www.kms.raa.se>, RAÄ nr Förkärla 84:1, Förkärla 145:2, 145:3, Listerby 122:1, 123:1). Efter jämförelser kan det konstateras att vägarna stämmer bra överens med varandra. Den stora kustlandsvägen löper förbi norr om Hjortahammar och här finns också en större väg som löper från Hjortahammar upp till kustlandsvägen. Denna väg går nästan helt i en rak nord-sydlig riktning men följer dalgångarna och undviker höjdryggar, den går också mellan två våtmarksområde innan den når kustlandsvägen ca 4 kilometer norr om Hjortahammar gravfält (Generalstabskartan, Jordartskartan). Några hundra meter västerut på kustlandsvägen ligger nästa korsning och där finns en väg som går norrut och leder till Småland (<http://historiskakartor.lantmateriet.se> Den 8 oktober 2007 Kl. 23.54). Även här finns det vägavsnitt som är registrerade som forntidsvägar (<http://www.kms.raa.se>, RAÄ nr Förkärla 84:1, Förkärla 145:2, 145:3, Listerby 122:1, 123:1). Det är endast ett par kilometer som är registrerade som fornminnen på denna sträckan, men den följer Generalstabskartans väg mycket bra. Generalstabskartans väg norrut håller sig till dalgången intill Johannishusåsen där marken är sandig och därför väl-dränerad och torr under stora delar av året (Generalstabskartan, Blomberg A, 1900). De vägar som jag tittar på i Blekinge är klart styrda av topografiska förhållande och det tyder på att de har ett väldigt gammalt ursprung.

På generalstabskartan över Österlen från 1861 (<http://historiskakartor.lantmateriet.se> Den 9 oktober 2007 00.03) är det tydligt att se att de stora vägarna i området korsars vid eller i närheten av Järrestad. Vägen som kommer från nordväst möter vägen från sydväst i Järrestad. Tillsammans når dessa båda vägar havet i Simrishamn där också kustvägen från norr sluter upp. Detta förhållande kan också ses i Ragnar Blomquist karta över vägar i Skåne vid tiden av Lunds uppkomst. Här går även att observera att det går en väg från Järrestad mot nordost. Denna väg möter den nordliga kustvägen cirka en halv mil norr om Simrishamn (Blomquist 1951:15). Vägen gjorde att avståndet mellan Åhus och Järrestad blev betydligt kortare samtidigt som den gjorde att avståndet från Järrestad till Stenshuvud blev mindre långt.

Vägarna på Blomquist karta är baserade på Burmans karta från 1600-talet och kan alltså ses som vägar med sitt ursprung i förhistorien.

För att få en uppfattning om hur vägarna på Bornholm kan ha sett ut har jag tittat på Herredskort öst 1864-1877 från Bornholm

(<http://www.brk.dk/gisweb/mappage.asp?brugerid=15>). De flesta vägarna på östra Bornholm leder ut till det området som naturhamnarna utanför Sorte Muld kan ha legat i. Fyra vägar leder dit, en följer kusten från nordväst, en rakt väster ifrån, en från sydväst och en som följer kusten söder ifrån. Det är inte unikt på Bornholm att det finns flera större vägar som leder till en och samma plats vid havet, det finns på ett par ställen till. Och på generalstabens kort (generalstabens karta) från 1883-1887 på Bornholm kan det räknas till fem andra platser som har liknande vägförhållanden. Det som knyter samman dessa sex platser är att kusten erbjuder förhållanden som är passande för hamnanläggningar. Att det funnits så många potentiellt viktiga hamnplatser på ett så litet område som Bornholm visar hur viktigt havet och de vattenburna farlederna måste varit.

Försvar och Makt

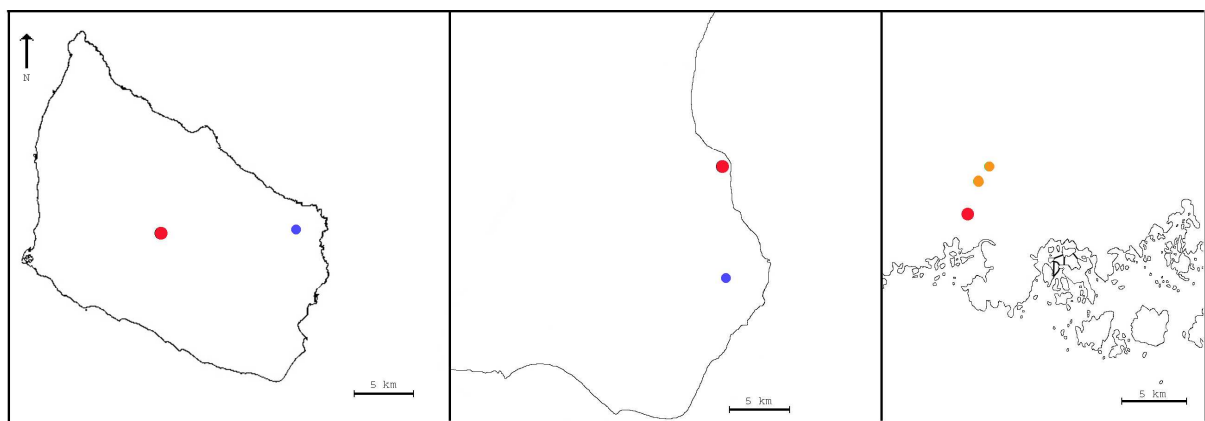

Fig. 8. Karta över fornborgar och pålspärrar. Bornholm till vänster Österlen i mitten och Blekinge till höger. Röda prickar markerar Gamleborg på Bornholm, Stenshuvud på Österlen och Wikingaborgen i Blekinge. Oranga prickar visar andra fornborgar i mitt undersökningsområde. Blåa prickar markerar Sorte Muld på Bornholm och Järrestad på Österlen.

På Bornholm finns en fornborg som heter Gamleborg. Ruinerna av denna kan ännu beskådas och den ligger placerad i mitten av ön på Almindningen cirka en mil väst från Sorte Muld. Borgen är daterad till 900-talet, genom ett fynd av ett vikingatida skålspanne, och borgen har använts in i medeltiden (Nielsen 1996:53). På Österlen finns en fornborg som heter

Stenshuvud. Den ligger på den mest markanta höjden på hela den närliggande kusten. Borgen skiljer sig från de flesta fornborgar genom att den ligger i anslutning till havet. Men det topografiska läget är typiskt, högt på en höjd och därför lätt att försvara. Borgen ligger cirka 1,5 mil från Järrestad och dess ålder är fastställd genom C14-dateringar till 518 e. Kr. ± 76 år. I mitt undersökningsområde i Blekinge finns inga registrerade fornborgar, men i närliggande Ronneby gör de det. Den kallas för Wikingaborgen och ligger på Silverberget strax söder om Ronneby stad (Björkquist 1967:28). Härifrån ligger borgen, likhet med Österlen och Bornholm, cirka 1,5 mil från hamn- och det förmodade boplatsområdet Hjortahammar. Utanför Hjortahammar finns det talrikt med pålspärrar. De är marina försvarskonstruktioner vars syfte var att hålla ute fienden från land. Mellan 9000 och 18000 pålar har det räknats ut att det står i Blekinge skärgård utanför Hjortahammar (Frykman, Sandström 1974:36). Att pålsärrarna finns är en indikation på att det fanns en organisation i området som var baserad på makt.

Ska man tala om försvar i ett område så måste man också tala om makt, av olika anledningar. Det finns t ex olika former av fornborgar. Det finns offensiva, defensiva och administrativa borgar. De offensiva borgarna är de borgar som kanske mest vittnar om en central organisation i ett område. De kan beskrivas som farledsborgar, bevakningsborgar eller tvångsborgar, t ex en centralmakts övervakningsstationer (Stenholm L 1986:46). En tolkning av detta kan vara att de offensiva borgarna kunde både erhålla och behålla makten, eller kontrollen, över ett specifikt geografiskt område. Kontrollen av vattenburna farleder och i synnerhet hamnplatser är viktigt när det gäller makt i ett område. Platser vid havet kan ses som mindre isolerade än inlandsområden och därför mer sårbara (Hyenstrand Å 1989:163). De defensiva borgarnas uppgift var att skydda befolkningen från angrepp utifrån. Borgarna kan benämnas som flyktborgar, borgar som skyddade handel- och hantverksaktiviteter eller borgar som skyddade djur eller annan lös egendom (Stenholm L 1986:46). Det skulle t ex kunna handla om att skydda handeln i området och på så sätt göra borgen till en attraktiv handelsplats (Burenhult G 1999:248). De defensiva borgarna kan tolkas som ett försvar, eller ett skydd, från andra makt organisationer utifrån. Den sista formen av fornborgar är de så kallade administrativa borgarna, eller de icke krigiska borgarna. De kunde vara samlingsplatser av olika slag, djur- eller gravhög eller fångstsystem (Stenholm L 1986:46). I mitt undersökningsområde är det bara Wikingaborgen som kan rubriceras som en offensiv borg, de två andra borgarna är av en defensiv natur. Stenshuvud på Österlen kan räknas som en offensiv borg och Gamleborg på Bornholm är förmodligen av en defensiv karaktär (Se fig.

8). Makt kan ta sig uttryck på många olika sätt. Ett av dessa sätt är religionen. Med hjälp av religionen är det lättare att behålla makten över ett område. Därför är platser med större religiöst värde än andra, eller kanske till och med enskilda byggnader (T ex kulhuset i Uppåkra), väldigt viktiga att kontrollera. Även gravar är ett sätt att utöva och visa sin makt i området. En organisation med hierarki i området behövdes när stora gravmonument till makthavarna skulle byggas, och de förbi passerande resenärer kunde med hjälp av gravarna se hur mäktiga människor var som levde där. Poängen är att makt inte är konstant och därför måste den försvaras av den som innehar makten just för tillfället. Detta kräver underhåll av fasta försvarsanläggningarna, och underhåll innebär en hierarkisk organisation bestående av makthavare som styrde vad som skulle genomföras i området. Sammanfattningsvis behöver makt försvar och försvar behöver makt, inget kan överleva utan det andra. Där det finns mest försvar där finns det mest makt och vice versa kan det lite djärvt uttryckas.

Handelshamnar

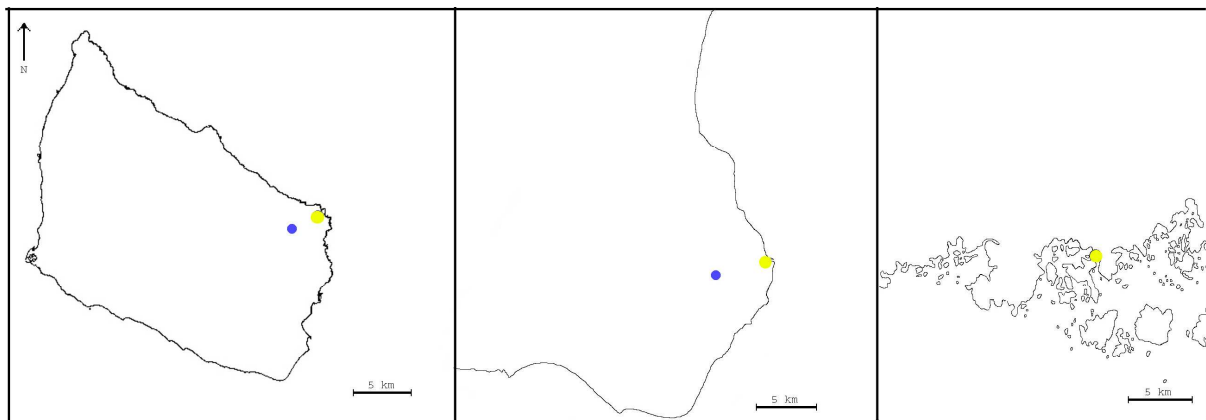

Fig. 9. Karta över hamnplatserna. Bornholm till vänster Österlen i mitten och Blekinge till höger. Gula prickar markerar hamnplatserna och de blåa markerar Sorte Muld på Bornholm och Järrestad på Österlen.

Sedan ett antal år tillbaka pågår det ett projekt på Gotland som heter "Gotländska hamn- och handelsplatser under perioden 600-1100 e Kr." Syftet med projektet är att belysa uppkomst, rumslig utbredning, antal, struktur förändring och organisation av hamnarna och de kustbundna handelsplatserna under denna period på Gotland. Kart- och arkivmaterial har använts för att lokalisera tänkbara platser genom att använda tre huvudkriterier. Det första kriteriet är att det ska finnas gravfält vid kusten, det andra kriteriet är att det ska finnas en strand som är skyddad från kraftiga vindar och till sist ska man se på kartor från 1600-talet att det funnits en kulturlandskapsituation vid kusten som indikerar på verksamhet. Det sistnämnda kriteriet kan t ex vara att flera olika vägar möts på en bestämd punkt eller att det

finns en åker eller äng utan en gård inom rimligt avstånd (Carlsson 1999:485-486). Jag ska använda samma kriterier för att fastslå var hamnarna, om det funnits några, legat i mina undersökningsområden.

I anslutning till gravfältet Hjortahammar i Blekinge ligger en av Blekinges mest betydande hamnar. Hamnen är omtalad så tidigt som på 1500-talet, men dess historia kan enligt Björkquist och Persson spåras ända ner till förhistorisk tid, möjligen så tidigt som äldre järnåldern (Björkquist, Persson 1990:46). Generalstabskartan över Blekinge år 1870 visar att kustlandsvägen går ca 3 km norr om kusten och att det går en väg åt söder som leder till gravfältet och hamnen i Hjortahammar. Hamnen benämns som en bondehamn vilket betyder att man kunde bedriva handel utan städernas tullar och avgifter. Bondeseglationen har sina rötter så tidigt som vikingatiden och har haft stor betydelse i Blekinge före Roskildefreden (Björkquist, Persson 1990:46).

På Bornholm utnyttjades under hela förhistorien området mellan Almindningen, som är ett outnyttjat naturområde centralt på ön, och kusten, det var här boplatserna låg. Det var sällan människor bodde utmed kusten även om det förekommer exempel på det (Lihammer 2007:242). Bornholms läge som en ö mitt i Östersjön har givetvis påverkat platsen nämnvärt. Betydande likheter finns i det arkeologiska materialet med områden som Blekinge, Öland, Møre och sydöstra Skåne. Men även en omfattande utbredning av slaviska fynd finns på ön. Sjöfarten har varit viktig för Bornholm och hamnplatser har spelat stor roll (Lihammer 2007:243). Bornholms kustlinje på generalstabens karta från 1883-1887 visar att kusten i närheten av där Sorte Muld ligger passar utmärkt som hamnar. Även en knutpunkt av vägar kan hittas precis här samt att gravar från vendeltid hittats vid kusten (Nielsen 1996:48). Ofta har det diskuterats varför Sorte Muld ligger där det ligger, platsen ligger inte på något sätt geografiskt centralt på ön men närheten till goda naturhamnar är ett förslag på varför Sorte Muld var den dominerande platsen på Bornholm under sen järnålder (Lihammer 2007:244,246).

Skånska rekognosceringskartan från ca 1815 över Järrestad och dess omnejd visar att vägarna från nordvästra och sydvästra Skåne möts i Järrestad. Dessa två vägar bildar en väg som går ut till kusten där de möter vägen från norra Skåne på den plats där Simrishamn ligger idag. Kustlinjen utanför Simrishamn är sådan att den erbjuder ett par olika vikar som kunde erbjuda skydd från hårda vindar, vilket är bra för hamnar. Det är också här som Tommarpsån rinner ut

i havet. Enligt Söderberg finns det tre möjliga platser där hamnen kunnat ligga. Det är pasströsklen i Bjärsjömölla, Simrishamnshukten och Tommarpsåns mynning. Det som talar för att det skulle vara vid Bjärsjömölla som hamnen låg, är att här ligger gott om gravfält från neolitikum och bronsålder. Det är också i detta område Simrisgravfältet går att hitta. I Simrishamnshukten finns många fynd från äldre järnålder. Inte bara lösfynd har framkommit utan även kulturlager, härdar och ett möjligt grophus. Det är fynden som talar för att det var vid Simrishamnshukten som hamnen låg. Till sist har vi åmynningen där fynd i form av två arabiska mynt har gjorts (Söderberg 2005:314-316). Mycket mer finns inte att säga om denna, vad Söderberg kallar, märkliga plats annat än att läget är mycket bra, nära vägen till Järrestad och Åhus och nära kusten men ändå väl skyddat från väder och vind.

En viss landhöjning måste tas med i beräkningarna i alla områdena. År 1964 räknade B E Berglund ut att havsnivån under vikingatid i Blekinge låg ca ½ meter högre än dagens medelvattenstånd (Berglund B 1964:34). Karl-Axel Björkquist och Thomas Persson menar i ett arbete från 1979 att detta är i underkant och påstår att vattennivån borde ha varit mellan 0.75- 1.0 meter högre för 1000 år sen. Anders Ödman har utgått från undersökningar gjorda i Mellansverige och menar att resultatet där ifrån kan appliceras på Blekinge. Ödman anser att vattennivån borde ha varit ca 1.0 meter högre än idag (Stenholm 1986:16). Att anta att landhöjningen varit likvärdig i alla tre områden som jag skriver om anser jag vara rimligt då platserna ligger geografisk nära varandra. Effekten som den skilda vattennivån har haft på hamnarna anser jag är tämligen liten då alla tre hamnområdena visar på lång kontinuitet. Effekterna har i varje fall inte varit större än att hamnplatserna kunnat anpassas med tiden.

Analys

Försvar i jämförelseområdena

Försvaret i sydöstra Skåne under yngre järnåldern var säkert ett komplext uppbyggt system med många olika komponenter. Det vi tydligast kan se av dessa idag är de bevarade fasta lämningarna. I mina jämförelseområden består dessa lämningar av fornborgar, Gamleborg på Bornholm och Stenshuvud på Österlen. Den mest utmärkande skillnaden mellan dessa anläggningar är deras lokalisering i landskapet. Gamleborg är placerad mitt på ön uppe på en höjd så långt ifrån havet man kan komma, medan Stenshuvud är placerad precis utmed kusten. Gamleborg är därför svår att upptäcka för anfallande fienden. Stenshuvud däremot

kan lätt upptäckas från havet. Den skånska borgen hade till uppgift att verka avskräckande på fienden. Ett, kom inte hit, vi försvarar oss lätt från er, budskap. Befolkningen på Bornholm utnyttjade sin gömda borg och folk tog de ägodelar som var viktigast för en och satte sig i säkerhet i borgen i god tid om de blev anfallna. Valet av plats gjorde att det förmodligen tog lång tid innan fienden hittade borgen. Det var här folk från hela ön samlades för att försvara sig. Men den största anledningen till varför borgarna ligger där de ligger är ändå landskapets topografi. Det är tydligt att på dessa två platser har man valt ungefär samma topografiska lägen, högt upp på en höjd. Det är möjligt att man valt andra lokaliteter för sina borgar om det funnits andra topografiska möjligheter, men man var tvungen att bygga där det var lättast att försvara sig.

En annan likhet är att borgarna ligger placerade på ungefär samma avstånd från huvudbyarna i områdena. Stenshuvud ligger cirka 1,5 mil från Järrestad och Gamleborg cirka 1 mil från Sorte Muld. Var det viktigt att separera boplatserna och borgarna? Kanske var man ute efter en slags försvarszon. Medan fienden plundrade hamnarna och boplatserna kunde befolkningen sätta sig i säkerhet i borgen en bra bit därifrån. Lokaliseringen av borgen är oftast ganska given i ett område, den är placerad på den platsen som är lättast att försvara. Boplatserplaceringen är däremot inte lika självklar. Här är det många faktorer som spelar in. Möjligheter till god åkermark, tillgång till vägar och vattendrag var viktiga. Kanske även avståndet till en borg kunde spela in?

För att snabbt kunna sätta sig i säkerhet i borgarna krävdes det en väg som ledde dit från boplatserna. Både på Generalstabskartan över Bornholm och Skånska rekognosceringskartan över Skåne kan man se tydliga vägar som går från borgområdet till byområdet. I Järrestad är detta tydligast då det finns en väg som går från Järrestad ut till kusten och sen därifrån norrut förbi Stenshuvud men även en väg som går nordost från Järrestad och möter kustlandsvägen precis där borgen ligger. Två vägar till borgen, en som går från hamnen och en från boplatserna. Båda dessa vägar användes säkerligen som vanliga transportvägar till Åhus, men att de möter varandra vid Stenshuvud och inte efter, tyder det på att det var en knutpunkt just där. På Bornholms Generalstabskarta går det en väg från hamnområdet utanför Sorte Muld förbi boplatserområdet för att där efter möta fyra andra vägar, en från varje väderstreck, precis där borgen ligger.

Jag tycker att man kan jämföra de två borgarna för att de är daterade till ungefär samma tid, Stenshuvud till vendeltid (Alebo 1998:62) och Gamleborg till vikingatid (Nielsen 1996:69). De ligger också topografiskt likt varandra och att de har ungefär samma avstånd från respektive huvudby samt en väg från byområdet till borgområdet. Detta är alltså den första pusselbiten i det mönster som jag försöker hitta. Hur var de fasta försvaren placerade i relation till boplatserna?

Försvar i Blekinge

Borgarna

Blekinge är ett mycket mer kuperat landskap än både Bornholm och Österlen. Här borde alltså valmöjligheten att välja plats på sin borg vara större än på de andra ställena. Men faktum är att den fornborg som ligger närmast mitt undersökningsområde befinner sig cirka 1,5 mil därifrån. Halwara Berg, eller Wikingaborgen som den är namnsatt på 1700-tals kartor är placerad på en mycket markant höjd intill Ronnebyån, mellan Ronneby stad och Ronneby hamn (Björkquist K-A, 1967:28). Idag kallas höjden som borgen ligger på för Silverberget och ligger i brunnsparken.

Björkquist daterar inte borgen på annat sätt än att han säger att den är en fornborg och att det är en typisk sådan. Han tror att Wikingaborgen ingått i ett större försvarssystem tillsammans med andra fornborgar runt Ronneby, Hästhagen, Borgaberget och Borgamostad. De tre sistnämnda borgarna visar en tydlig likhet med Stenshuvuds konstruktion. Bland annat har man hittat fördjupningar i vallarna som förmodligen använts som ett ”vaktrum” i alla fyra borgarna. Med detta i tanken antar jag att Wikingaborgen i Blekinge är samtida med Stenshuvud i Skåne och då även samtida med Gamleborg på Bornholm.

Pålspärar

I mina undersökningsområden är det fornborgar på land och spärranläggningar i havet som representerar försvaret. I borgarna kunde människor ta skydd om de skulle bli anfallna. Dessa anläggningar ligger oftast en bit in i landet från havet och alltid på en väl vald strategisk plats såsom på ett berg eller en ö i ett sankt område som var lätt att försvara. Spärranläggningarna var konstruerade för att avvärja ett angrepp. Ett sådant försvar finns det exempel på i mitt

undersökningsområde, Blekinge. Utanför Hjortahammar finns en komplex samling spärranläggningar med pålspärrar.

Pålspärrarna hade till uppgift att hålla fienden utanför ett område som var viktigt att försvara. Spärrarna kan ses både som ett aktivt och ett passivt försvar, det beror på hur de använts. Ofta tänker man sig att pålarna inte stack upp över vattenytan utan stod gömda och väntade på anfall. Om detta var fallet så kvalificerar sig pålspärrarna som både aktivt och passivt försvar. Passivt därför att fienden inte kunde se pålarna och därför inte visste om de fanns. Detta gjorde i sin tur att ovetande såg platsen som ett potentiellt lätt byte. Men när de seglade in i skärgården fastnade de på spärrarna. Det är här det aktiva försvaret tar över. När en fientlig båt fastnat på pålarna lämnades de inte där. Det måste funnits folk som övervakade hela spärranläggningssystemet och varskodde folk på land om att det fanns fientliga båtar i skärgården. Detta skedde med all säkerhet med hjälp av vårdkasar, eller bötar på gammalsvenska (Hallberg 1990:163). Bötökullen som ligger rakt söder ut från Hjortahammar gravfält på ön Hasslö har säkert ingått i ett sånt system. Vårdkasarna måste varit viktiga på vinter då pålspärrarna under vattnet gjorde föga nytta. Utan dessa kunde fienden ta sig in till hamnen på isen utan att bli upptäckta. Men man kan också ha signalerat till fienden att det fanns pålspärrar i vattnet. Antingen stack några pålar upp ovanför vattenytan eller fanns det en flytanordning som fästes på pålarna. Detta markerade till fienden att det fanns ett starkt försvar på platsen och att de inte behövde göra sig besvär att anfalla. Om det fungerat så vet jag inte, men omöjligt är det inte, och om så var fallet finns det tydliga likheter med det aktiva försvaret vid Stenshuvud som hade till uppgift att proklamera samma budskap, håll er borta!

Anledningen till att Blekinge har ett marint försvar kan vara att landskapet helt enkelt erbjöd dessa möjligheter. Om det finns en skärgård är det enkelt att utnyttja den till ett försvar, och då blir det helt naturligt ett aktivt sådant. Mina referensplatser står helt utan skärgård och har således inte kunnat utnyttja topografin på det sättet som man kunde i Blekinge. Här var folket tvunget att försvara sig på det bästa sättet de kunde. Spejare som spanade efter fientliga båtar på havet kompletterade av ett vårdkasesystem som ledde över en slags säkerhetszon in till boplatsen en bit in på land och sedan en fornborg lokaliserad på en tredje plats. Att ha en säkerhetszon mellan kusten och boplatsen verkar ha varit viktig ur försvarssynpunkt. Både Järrestad och Sorte Muld är indragna en bit in i landet medan deras hamnar ligger vid havet. Spärranläggningarna i Blekinge skärgård är säkert en följd av ett sådant försvarstänkande. Ju

större säkerhetszon desto bättre, det var kanske därför det fanns en säkerhetszon mellan boplatser och borgarna också.

Sammanfattning av försvar

Jämförandet av försvar av de tre platserna kan sammanfattas med att säkerhetszoner och varningssystem varit viktiga. I Blekinge utnyttjade folket sin skärgård för att skapa en större säkerhetszon med hjälp av påspärrar. För att skapa en säkerhetszon till Järrestad och Sorte Muld placerades boplatserna en bit in från havet. Borgarnas placering i landskapet är också likartade. De ligger på ungefär samma avstånd från undersökningsområdena på alla tre platser, de är daterade från ungefär samma tid och de ligger topografiskt likt varandra. Vad kan man då dra för slutsats om boplatslägen i Blekinge baserat på försvaret? Jo, förmodligen var boplatserna indragen en bit in i landet med fri sikt ut mot vårdkasar, eller andra signalsystem, i skärgården. Boplatserna borde också vara placerade intill, eller i närheten av, en väg som leder till borgen.

Hamnarna i jämförelseområdena

Att hamnplatserna och boplatserna var separerade och låg på två olika platser var inte ovanligt på vikingatiden. Boplatserna är i regel placerade en bit in i landet och det kan bero på olika anledningar. En av anledningarna till att människor inte ville bo på samma ställe som hamnplatsen kan ha varit att man vill komma ifrån klimatet som råder vid kusten. Det är oftast lugnare väder inåt land och därför var det bättre att bo där. Det kan också ha att göra med säkerhet. Boplatserna kan vara placerade ett par kilometer in från kusten för att slippa överraskningsanfall från havet. Folk bodde på boplatserna och gick till jobbet, hamnen, varje dag precis som vi gör nuförtiden. Det var liksom självklart att hamnen skulle ligga ute vid vattnet vid kusten. Men den kunde inte ligga var som helst vid kusten, placeringen bestämdes av ett par viktiga komponenter. Först måste det vara en plats där hamnen är skyddad från väder och vind och så ska det vara tillräckligt med vattendjup för att större båtar ska kunna lägga till. Dessa platser finns i båda mina jämförelseområden. Där vägen från Järrestad till kusten möter havet finns goda förutsättningar för hamnplatser. Bengt Söderberg diskuterar att det finns tre intressanta platser där hamnarna kunnat ligga. Den ena är en bit in i Tommarpsån på ett ställe som heter Bjärsjömölla den andra platsen är Tommarpsåns mynning och den tredje är den lilla Simrishamnshamnens bukten (Söderberg 2005:315). Den mest intressanta platsen av

dess tre anser jag är Tommarpsåns mynning. Här finns ett gott och naturligt skydd mot havet samtidigt som båtar lätt kunnat lägga till utan att segla allt för långt upp på ån. Fyndmaterialet från platsen är dock inte stort, förutom de två arabiska mynt som hittats är det i övrigt tunnsått med fynd. Det som gör platsen runt Tommarpsåns mynning intressant är topografin. Enligt Skånska rekognosceringskartan har ån en smal mynning och där efter har ån breddats och den blir relativt bred. Ån löper parallellt med kusten för att sen vika av in mot land. Här ifrån är det cirka 4 kilometer in till Järrestad. Liknande förutsättningar finns på Bornholm. Kustlinjen nordost om Sorte Muld erbjuder goda hamnplatser. Det är området runt Svaneke (Svanike på Generalstabskartan) som är intressant. Här finns det många små vikar som ger bra skydd från hårda vindar och höga vågor. Platsen som heter Havnebyggen idag och Havn Toldsted Klöserne på Generalstabskartan verkar extra intressant. Här ligger den stora hamnen idag och så var fallet även i slutet på 1800-talet. Generalstabskortet visar att platsen ligger i en liten vik inuti en större vik, detta har skapat en idealisk hamnplats. Hamnplatsen ligger cirka 2 kilometer från Sorte Muld och det går, enligt Generalstabskartan, en väg från boplatsoområdet ut till kusten där hamnen ligger.

Är dessa två platser tillräckligt lika varandra för att man ska kunna jämföra dem och hitta ett mönster? Jag tycker att det finns goda förutsättningar för det. Båda platserna har hamnplatser på en kustlinje som liknar varandra. Det finns mer än ett ställe vid kusten som skulle kunna tjänstgöra som hamn och boplatser ligger ett par kilometer ifrån hamnplatsen samt med en väg som binder de samman.

Hamnen i Blekinge

Inne i skärgården precis vid Hjortahammar gravfält ligger en hamnplats som dateras av Thomas Persson och Karl-Axel Björkquist till äldre järnåldern, år 0-600 e. Kr. (Björkquist, Persson 1990:58). De daterar den inte närmre än att de skriver att hamnens historia kan följas långt tillbaka i förhistorien. Men med tanke på dess läge och gravfältets närhet så låter det inte orimligt. De anser att en av anledningarna till att Vambåsa på 1200-talet blev kongelegv har att göra med att det låg en hamn just vid Hjortahammar. Här erbjuder skärgården både skydd från vädrets makter samt tillräckligt vattendjup, vid Hjortahammars sydöstliga udde, för att stora båtar ska kunna lägga till. Som kuriosa kan nämnas att när den nya centralmakten Sverige tog över besittningen av Blekinge efter Roskildefreden och letade efter en lämplig hamn för sin örlogsflotta besågs även Hjortahammar (Björkquist, Persson 1990:45-46). Valet av plats till

örlogsflottans bas föll sedermera på Trossö något öster ut i Blekinge skärgård, här anlades senare Karlskrona. Kuststräckan som Hjortahammarudden ligger på är i sig en stor vik som är fylld med små öar, idealisk för en hamn. Att hamnar ligger på kuststräckor som ser ut på detta sätt kan ses i alla de områden som jag tittat på. Det är inte svårt att förstå logiken i att hamnen vid Hjortahammar ligger där den ligger när mönstret för hamnplatser i Skåne och på Bornholm betänks. Ännu en sak som stämmer mellan de tre platserna är att det inte hittats vikingatida boplatser vid hamnen på något av ställena. Däremot finns det på Generalstabskartan över Blekinge en väg från hamnen i Hjortahammar till kustlandsvägen cirka 3,5 kilometer norrut. Motsvarande vägar går även att finna i jämförelseområdena på Generalstabskartan över Bornholm och Skånska rekognosceringskartan över Österlen. Dessa vägar leder rakt in i boplatsoområdet och sen vidare till andra destinationer.

Det speciella med hamnen i Hjortahammar är att den omges av en skärgård. Befolkningen har utnyttjat skärgården som försvar och slagit ner påspärrar i vattnet. Men en marin spärranläggning skulle kunna användas till mer än ett syfte, nämligen att erbjuda säkra hamnar för handelsresande. Kanske kunde resande, genom att betala tull, köpa sig en säker hamnplats skyddad från sjörövare och pirater. Säkert har denna möjlighet utnyttjats av blekingsborna, det är inte omöjligt att båtar som var på väg från Hedeby i Schleswig till Birka i Mälaren stannade till i Blekinges skärgård just för att den ansågs säker.

Sammanfattning av hamnar

Är det rimligt att jämföra hamnarna på Bornholm och Österlen med hamnen i Hjortahammar? Det tycker jag. Bortser man från skärgården i Blekinge är placeringen av hamnarna i de olika områdena lika. Alla tre ligger vid en kuststräcka som är väl skyddad från vädret och vågor på havet. Det finns mer än en plats i områdena som är potentiella hamnar. Inga boplatzlämningar vid hamnplatserna och en väg som leder från hamnen inåt land. Hur skulle då boplatsläget i Blekinge se ut om man utgår från mönstret på Bornholm och Österlen? Boplatserna bör inte ligga vid havet, det bör gå en väg från hamnen till boplatserna och det bör inte vara mer än en halv mil mellan hamnen och boplatserna.

Vägar i jämförelseområdena

Vart vägarna går i ett landskap berättar för oss vilka platser som är viktiga att ta sig till. Ju fler vägar som går till samma plats desto fler människor ville förmodligen ta sig dit. På Blomquists karta över vägar i Skåne under den tid då Lund anlades visar att alla stora vägar i Skåne ledde till Lund. Det finns andra viktiga områden i Skåne också, Vä och Åhus är sådana platser och så har vi Järrestad som är min jämförelseplats. Det är dessa fyra platser som utgör de stora knutarna i vägnätet under tidig medeltid (Blomquist 1951:15). Det är intressant att se vägarna från Lund i nordväst och vägen från Köpinge från sydväst smälter ihop i Järrestad och bildar en väg ut till kusten. Det går en väg nordost från Järrestad också, den leder i sin förlängning till Åhus och Vä men den hade säkert en funktion som väg från Järrestad till Stenshuvud också. Jag tolkar denna väg som en direkt väg mellan Åhus och Vä i norr till Järrestad i söder utan att behöva ta omvägen runt hamnen. På Bornholm ser vägnätet lite annorlunda ut. Man kan beskriva det som ett hjul med ekrar. Vägarna följer kusten runt hela ön och det går vägar tvärs över ön från olika platser. Många av dessa tvärsgående vägar går förbi Gamleborg som ligger mitt på ön. I fredstider har vägarna utnyttjats som vanliga transportvägar, snabbaste vägen över landskapet och i orostider har det blivit vägen till säkerhet, borgen. Vägarna som går längs kusten har säkert används som vardagsvägar, ett sätt att ta sig till närmsta handels- eller fiskehamn utan att använda båt, alltså ganska logiskt.

Att jämföra vägnätet på Bornholm med det som vi hittar i Skåne är inte alldeles lätt, vägarna runt Järrestad var del av ett mycket större vägnät än vad som fanns på Bornholm. Ville man ta sig ut från Bornholm var man hänvisad till båt. Alltså kan det vara svårt att se likheter. Men om jag utgår från boplatzlägena för att se vad vägarna kan säga kanske jag kan hitta ett mönster ändå. Det som först och främst är jämförbart mellan Österlen och Bornholm är att det, på Generalstabskartan och Skånska rekognosceringskartan, går vägar från boplatksområdena till hamnarna. Det går också vägar från boplatksområdena till borgarna samt vägar till andra byar. Detta gör att det går att jämföra områdena och att det går hitta ett mönster vad det gäller vägar i förhållande till boplatserna i mina jämförelseområden.

Vägar i Blekinge

Vägen mellan hamnen i Hjortahammar och kustlandsvägen är helt logiskt upplagd utifrån topografen i området. Vägen följer en sandås hela vägen och den sträcker sig mitt emellan två

sankområden (Blomberg A, 1900). Södra delen av den gamla sträckningen är kantad av gravfält från järnåldern (Ekonomiska kartan 1970), och cirka två kilometer norrom kusten ändras jorden i omgivningen och vägen flankeras nu utav bördig moränjord istället för sankmarker (Blomberg A, 1900). Ytterligare två kilometer norrut sluter vägen upp med kustlandsvägen som gick från väster till öster i Blekinge. Delar av kustlandsvägen är registrerad som fornlämning av Blekinge museum (<http://www.kms.raa.se>, RAÄ nr Förkärla 84:1, 90:1, 145:3, Listerby 96:2, 122:1, 123:1, Nätraby 111:1, 109:1). Bland annat är sträckningen där hamnvägen möter kustlandsvägen registrerad. Detta gör att man kan vara relativt säker på var korsningen mellan de två vägarna på vikingatiden befunnit sig. Ett stycke västerut på kustlandsvägen ligger byn Förkärla. Bryter man ner meningen av ortnamnet kan man se att det handlar om karlarna vid vadstället, där *Före* betyder vadställe och *kaerli* betyder karl. Det betyder att det kan ha funnits ett vadställe över Vambåsabron här (Hallberg 1990:113). I Förkärla finns det en korsning till, den här gången leder en avstickare av kustlandsvägen norrut. Det går en väg där ännu idag men de två första kilometerna är registrerade som fornminne (<http://www.kms.raa.se>, RAÄ nr Förkärla 84:1, 90:1, 145:3, Listerby 96:2, 122:1, 123:1, Nätraby 111:1, 109:1) alltså är det relativt säkert att det funnits en korsning och en väg norrut från Förkärla. Tittar man på Generalstabskartan kan man se att den väg som finns där följer dalgångarna upp till den stora Johannishusåsen. Johannishusåsen är en sandås och det är inte orimligt att anta att det funnits en förhistorisk väg på åsen. Det som talar för detta är först och främst det faktum att det är en sandås och därför relativt torr året om. Faktor nummer två är att uppe på åsen finns ett stråk av gravar och fornlämningar som saknar motstycke i antal i Blekinge. Exempel på dessa är Hjortsberga gravfält cirka sex kilometer norr om Hjortahammar samt V. Vång cirka en mil norr om Hjortahammar. I V. Vång håller arkeologer på, i skrivande stund, att gräva ut en forntidsby som kan spåras åtminstone till vikingatid (Muntlig källa: Mikael Henriksson). Följer man kustlandsvägen ännu lite mer västerut kommer man till det område där borgen, Wikingaborgen, ligger. Allt detta inom cirka 1,5 mil från Hjortahammar.

Sammanfattning av vägar

Kan jag jämföra vägarna i mina tre områden med varandra? Kan jag applicera mönstret från Bornholm och Österlen på Blekinge? Jag tycker att det går, eftersom de komponenter som bör finnas finns. Kustlandsvägen är huvudvägen i området, den är en del av ett större vägnät och den leder till Skåne och vidare ner till Danmark. Vägen från hamnen i Hjortahammar leder till

kustlandsvägen och därifrån kan resande ta sig öst- väst- eller norrut. Kustlandsvägen ledde också till säkerhet, den ledde till borgen precis som vägarna på Österlen och på Bornholm gör. Alltså, boplatsläget borde ligga i anslutning till vägen som går till hamnen och samtidigt i närheten av vägen som leder till borgen.

Gravfält i jämförelseområdena

Den största skillnaden mellan gravarna på Bornholm och på Österlen är att de är mycket mer koncentrerade till en plats på Bornholm. Mer än hälften av alla registrerade vikingatida gravar på Bornholm är placerade vid Gudhjem. Det betyder att platsen var väldigt speciell. Gravarna är omringade av stensättningar, ofta fyrkantiga, eller stenkistor. Den döde var alltså alltid omringad av sten och i stensättningen finns det ibland stenmönster, speciellt i Lillevang. På Österlen var den döde även här omringad av stenar, men här var det runda, ovala eller skeppssättningar som var den vanligaste formen (Svanberg 2003:98, 121). Skelettgravar är absolut vanligast på Bornholm medan brandgravar är det dominerande gravskicket på Österlen. Gravarna på Bornholm är nästan alltid placerade i nord- sydlig riktning med huvudet i norr. Detta och det faktum att gravorienteringen senare blev ändrad till öst- västlig riktning med huvudet i väst, kan tydas som en tidig påverkan av kristendomen (Nielsen 1996:51). Endast två gravar med rid- eller vapenfynd från vikingatiden har gjorts på Bornholm. På Österlen ser det något annorlunda ut, här finns det fem registrerade rid- eller vapenfynd. Det bör tilläggas, vad det gäller gravarna på Österlen, att fyra av dessa fem gravfynd har hittats av amatörer och därför kan ifrågasättas i hög utsträckning eftersom professionell dokumentering saknas. En av dessa gravar är en dubbelgrav där dateringen av vapenfyndet gjordes och bestämdes till vikingatid utifrån fynd i den andra nedläggningen. Den är alltså väldigt osäkert daterad då dubbelgravar kan ha lång kontinuitet, samt att Anne Nørgård Jørgensen daterar fyndet till Vendeltid (Svanberg 2003:98, 100). Det finns inte många gravar, varken på Bornholm eller på Österlen, som innerhåller rid- eller vapenfynd. Däremot kan en större skillnad i gravar där man hittat smycken ses. På Bornholm är det relativt vanligt med smyckesgravar, hela 30 stycken, men på Österlen är det inte mer än sex gravar som är registrerade som smyckesgravar (Svanberg 2003:100, 129). Gravvar med glaspärlor är relativt vanliga i båda områdena vilket kan visa på en koppling.

Kan jag hitta ett mönster i gravfälten och fynden på Bornholm och Österlen som jag kan använda i Blekinge? Det är inte lätt. Tittar jag på placeringen av gravfälten så verkar det som

om de ligger i kustbygden på båda ställena. På Bornholm är de flesta gravarna koncentrerade till ett och samma ställe medan gravarna på Österlen ligger utspritt. På Bornholm ligger gravarna mestadels vid hamnarna. Det var här resande människor kunde se gravarna. Hade de placerat gravarna inåt land på Bornholm hade de knappast varit synliga för fler än Bornholms befolkning. På Österlen ligger det fler gravar inåt land. De ligger oftast utmed vägar och det var här resande kunde se dem. Att visa upp sina gravar för utomstående var förmodligen viktigt för att stärka sin lokala identitet och för att visa upp makt. Jag kan se både likheter och olikheter i gravkonstruktionerna. På båda platserna dominerar gravar som inringats av stenar. Men på Bornholm finns det fler fyrkantiga gravar och i Skåne är det runda och ovala gravar som dominerar. Hur likheter och olikheter tolkas är avgörande. Är det omringningen med stenar av graven eller formen av graven som är det viktiga? Gravfynden visar också på tydliga likheter och olikheter. Gravvar med rid- och vapenutrustning är ovanliga på båda platserna medan smyckesgravar är vanligare på Bornholm än på Österlen. Fynd av glaspärlor i och runt gravarna representerar en av likheterna. Materialet är alltså något spretigt. Jämförelsen med Blekingegravarna får fälla domen om gravar kan säga nåt om boplatslägen i Blekinge.

Gravfält i Blekinge

Den största koncentrationen av gravar från vikingatid i Blekinge är Hjortahammar gravfält. Här var det, precis som både på Österlen och på Bornholm, vanligt med stensättningar som inramade gravarna. I Blekinge finns det en tredje form av stensättning som är vanlig på gravfälten, trehörningen. Detta kan tyda på att de yttre formerna av gravarna var av stor lokal betydelse. Det kan vara religiösa skillnader som bestämmer vilka gravkonstruktioner som användes i olika områden. Men det måste i så fall först undersökas om det är rimligt att de olika områdena kunde ha olika religioner (Burström 1991:127). Att anta att det snarare rör sig om skillnader inom samma religion låter rimligare, eftersom områdena jag undersöker ligger geografiskt nära varandra och har goda kommunikativa möjligheter. Rid- och vapengravar i Blekinge stämmer väl överens i omfattning med dessa gravfynd på jämförelseområdena, det finns två registrerade. När det gäller smyckesgravar så är likheten med Bornholm störst. I Blekinge har man hittat 23 stycken smyckesgravar och på Bornholm 30 stycken, på Österlen är det talet endast 6 stycken. Det som binder samman alla tre områdena när det gäller smycken är glaspärlor. Glaspärlorna var särskilt vanliga i kvinnogravarna på Bornholm och på Österlen har det hittats hundratals pärlor som lösfynd på Gislövs gravfält. Av de 23 gravar med smycken i Blekinge innehöll sju stycken fynd av glaspärlor, det är en tredjedel av alla

smyckesgravar. I Blekinge under vikingatiden användes brandgravskick precis som på Österlen men på Bornholm användes skelettgravskick. Koncentrationen av gravar utmed kusten på Bornholm kan liknas med Bleking, speciellt Hjortahammar gravfält. Men i Blekinge är gravar inåt land också väl representerade och där finns det en likhet med Österlen. Gravarna inne i landet ligger oftast utmed en vägsträckning och i med att vägnätet var större och mer betydelsefullt i Blekinge och Österlen har gravarna lagts utmed vägarna. Här kom handelsresande från fjärran bygder och kunde se hur rik bygden var, det var viktigt på vikingatiden. Anledningen till att gravarna på Bornholm ligger vid havet kan vara av samma anledning. När det kom handelsmän till Bornholm kom de alltid från havet. Om gravfältens mening var att visas upp för människor som inte bodde i området var det bäst att lägga de där de var synliga för resande.

Jag vill mena att Blekinges gravar är en blandning mellan Österlens och Bornholms. Båda jämförelseplatserna visar på såväl likheter som olikheter med mitt undersökningsområde. Att det är så betyder att influenser funnits från mer än ett ställe. Folk tog till sig de element som de tyckte var viktiga och så formades de till att passa i området som de själva bodde i. Det bör också nämnas att lokaliseringen av hamnar, vägar och borgar var bestämda av praktiska orsaker medan gravskick och det som representerar det spirituella i samhället var enklare att forma utifrån lokala behov, därav dessa relativt stora variationer i ett litet område.

Sammanfattning av gravar

Kan jag hitta nåt mönster i gravfältens relation till boplatserna på Bornholm och Österlen som jag kan använda i Blekinge? Det är inte lätt. Det verkar som om gravfältens placering oftast bestäms av religiösa och politiska orsaker snarare än praktiska. Gravfälten var ett sätt att visa sin makt på och det var viktigt att de låg på en storslagen plats där folk som inte kommer ifrån bygden ska kunna se och inte missa dem när de passerade. Vägar och hamnplatser är därför viktiga. Båda dessa platser finns representerade i Blekinge. Vad kan jag säga om boplatserna i förhållande till gravfälten? I mina jämförelseområden ligger inte gravplatserna i anslutning till boplatserna, snarare ligger de utmed vägarna eller utmed kusten. Alltså, gravfältens placering är svårt att utgå från när jag letar boplatserna, men fynden i gravarna och gravarnas yttre konstruktioner vittnar om ett samband mellan de tre platserna.

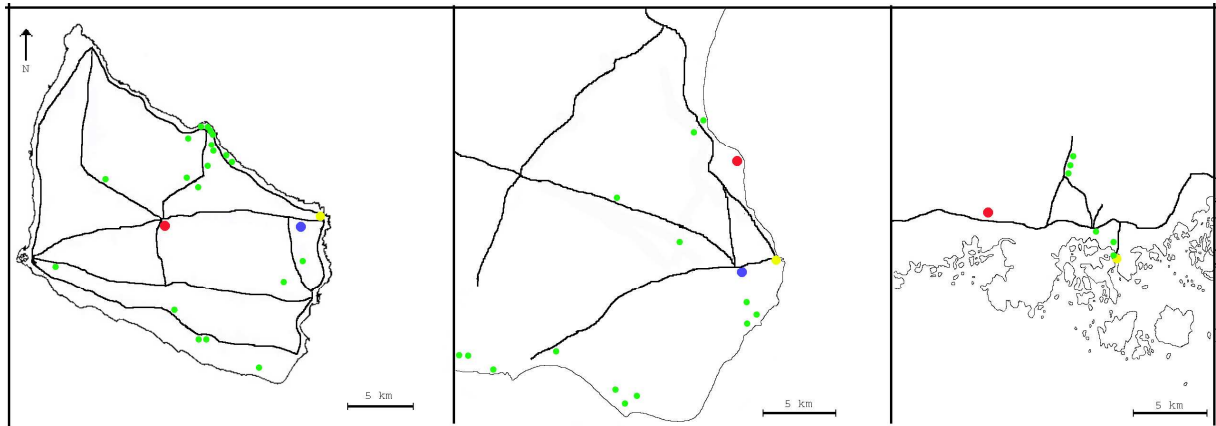

Fig. 10. Karta över alla tre områdena. Bornholm till vänster Österlen i mitten och Blekinge till höger. Gravplatser är markerade med gröna prickar, hamnar med gula prickar, fornborgar med röda prickar och boplatser med blåa prickar.

Sammanfattning

I denna analys har jag kommit fram till följande huvudpunkter vad det gäller lokaliseringen av boplatzlägen i Blekinge under vikingatid:

- Boplatsen bör inte ligga vid havet.
- Det bör gå en väg från hamnen till boplatsen.
- Det bör inte vara mer än en halv mil mellan hamnen och boplatsen.
- Det bör vara god sikt från boplatsen ut mot skärgården för eventuella varningssignaler.
- Boplatsen borde vara placerad intill, eller i närheten av, en väg som leder till borgen.
- Gravfältens placering är svåra att utgå från när man letar boplatzlägen.

Applicerar jag dessa punkter kan jag komma fram till att det finns tre platser som lämpar sig mer för boplatzlägen än andra. Det är området där hamnvägen möter kustlandsvägen, det är området runt Förkärla by och det är området runt Listerby by. Vad är det som talar för respektive emot de olika platserna?

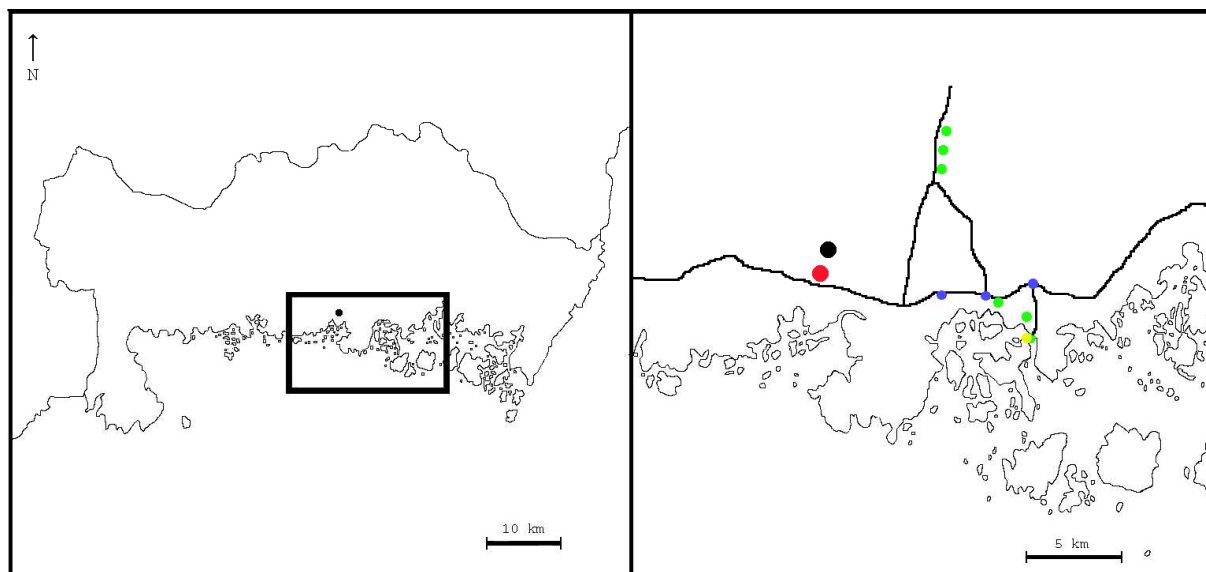

Fig. 11. Karta över Blekinge och närbild på mitt undersökningsområde. Svart prick markerar Ronneby, röd prick markerar Wikingaborgen, gröna prickar markerar gravplatser och gul prick markerar hamnen. De blåa prickarna markerar tänkbara boplatslägen. Från väster, boplatsläge vid Listeby-området, i mitten boplatsläget vid Förkärla by och i öst boplatsläget vid korsningen mellan hamnvägen och kustlandsvägen.

Platsen där kustlandsvägen och hamnvägen möts är intressant för det verkar som om korsningen går att följa ner i förhistorisk tid. Fördelen med platsen är att här har man både närhet till hamnvägen och kustlandsvägen som leder mot borgen. Att vägen från hamnen till största sannolikhet gått här skvallrar topografin om, vägen går mitt emellan två våtmarksområden och håller sig hela tiden på en sandås (Blomberg A, 1900). Det är också i denna vägsträckning som gravarna ligger. Topografiskt ligger korsningen på en söderslutning med god sikt söderöver och har varningssystemet kompletterats med en eller två vårdkasar på land så har platsen varit möjlig att larma tämligen enkelt.

Området runt Förkärla by är intressant för att det är här vägen norrut börjar. Skulle det ha gått en väg från hamnen direkt till Förkärla by blir det plötsligt en fyrvägs korsning just där. Då hade boplaten legat mitt emellan borgen och hamnen samt att det funnits tillgång till vägar mot norr, syd, väst och öst. Problemet med en väg direkt till Förkärla by är att den i så fall måste löpa genom våtmarker (Blomberg A, 1900). Det skulle kunna finnas ett vadställe vid St. Vambåsa, fast det går inte att komma ifrån att vägen i så fall måste ha varit väldigt besvärlig, speciellt på hösten och våren. En annan sak som talar emot att vägen skulle ha gått där är att det inte finns några gravar som följer den sträckningen. Det skulle betyda att den stora vägen från hamnen gick via St. Vambåsa medan gravarna låg någon annanstans, det

låter orimligt. När det gäller larmsystemet ligger Förkärla by mindre bra till. Byn ligger i en svacka och sikten söderöver skyms delvis av högre kullar.

Den tredje och sista placeringen av en boplats skulle vara den i Listerby-området. Den stora fördelen med denna plats är att den ligger nära borgen. Men frågan om vart vägen från hamnen skulle ha gått är även här svår att svara på. Den skulle kunna ha svängt västerut just när vägen kommit in på fastlandet. Där hade den kunnat gå söder om sankmarkerna för att sedan svänga norrut och möta kustlandsvägen strax öster om där Listerby by ligger idag (Blomberg A, 1900). Detta kan ha varit möjligt, men det är knappast troligt. Vägen hade ändå fått korsa minst ett vadställe och den hade varit tvungen att gå över ett kraftigt kuperat landskap med tämligen höga kullar. Vidare finns det inte heller på denna sträckning några gravar. Avståndet till borgen hade, som sagt, varit ganska litet men möjligheten att konstruera ett varningssystem över detta kuperade landskap hade varit svårt.

Alltså är området runt korsningen mellan den nuvarande vägen till hamnen i Hjortahammar och den gamla kustlandsvägen det område som, enligt mig är den troligaste platsen för ett vikingatida boplatsläge i mitt undersökningsområde.

Litteratur- och källförteckning

Alebo Hans. 1998. *Stenshuvud, Ett förhistoriskt livsrum*. Malmö: Nelson & Nelson AB

Berglund Björn E. 1964. The post-glacial shore displacement in eastern Blekinge, southeastern Sweden. Sveriges geologiska undersökning. 599 årsbok / Sveriges geologiska undersökning 58:5. Stockholm

Björkquist Karl-Axel. 1967. Halwara berg- Wikinga borgen- Silverberget. Ett preliminärt meddelande om en blekingsk fornborg. *Blekingeboken 1967*. Karlskrona: Axel Abrahamsons Tryckeri AB

Björkquist Karl-Axel, Persson Thomas. 1990. Förkärla socken. Bondebygd, storgods, riksintresse. *Blekingeboken 1990*. Karlskrona: Axel Abrahamsons Tryckeri AB

Blomberg A. 1900. *Geologisk beskrifning öfver Blekinge län*. Sveriges geologiska undersökning. Ca 1

Blomquist Ragnar. 1951. *Lunds historia – Medeltiden*. Berlingska boktryckeriet, Lund

Burenhult, Göran, 1999. *Arkeologi i Norden 2*. Författarna och bokförlaget Natur & Kultur, Stockholm

Burström Mats, 1991. *Arkeologisk samhällsavgränsning. En studie av vikingatida samhällsterritorier i Smålands inland*. Stockholm studies in archaeology 9. Akademityck AB, Stockholm

Carlsson Dan, 1999. Vikingahamnar i Östersjöområdet. *Arkeologi i Norden 2*. Red. G. Burenhult. Författarna och bokförlaget Natur & Kultur, Stockholm

Frykman Jonas, Sandström Jan, 1974. Vikingatid ur ett annorlunda perspektiv. *Blekingeboken 1974*. Red. G. Wilstadius. Karlskrona: Axel Abrahamsons Tryckeri AB

Hallberg Göran, 1990. *Ortnamn i Blekinge*. Uppsala: Norstedts förlag AB

Harlén Hans, 2003. *Sverige från A till Ö. Geografisk- historisk uppslagsbok*. Stockholm: Kommentus förlag

Hyenstrand Åke, 1989. Riksbildningsfrågorna i belysning av arkeologiskt källmaterial. *Medeltidens födelse*. Red. A. Andrén. Wallin & Dalholm boktryckeri AB. Lund

Hårdh, Birgitta, 1977. Fynd av guld och silver i Blekinge. *Blekingeboken 1977*. Red. G. Wilstadius. Karlskrona: Axel Abrahamsons Tryckeri AB

Ingemar, Atterman Red, 1967. *Blekingeboken 1967*. Kring Hallarumsviken. Atterman Ingemar. Karlskrona: Axel Abrahamsons Boktryckeri Aktiebolag

Jensen Jørgen, 2004. *Danmarks oldtid – yngre jernalder og vikingetid 400 e.kr.-1050 e.kr.* Nordisk forlag A/S, København

Jensen Stig, Watt Magrethe, 1993. Handelscentre og centralpladser. *Da klinger i muld...* Red. S. Hvass, B Storgaard. Det kgl. Nordiske oldskriftselskab, Frederikholms kanal 12, Jysk arkæologisk selskab. København

Jørgensen, Lars, 1990. *Bækkegård and Glasergård – Two Cemeteries from the Late Iron Age on Bornholm*. Copenhagen: Akademisk Forlag Universitetsforlaget i København

Jørgensen Mogens Schou, 2001. Forhistoriske veje. Nogle problemer og perspektiver med udgangspunkt i dansk materiale. *Kommunikation i tid och rum*. Red. L. Larsson. Bloms boktryckeri AB. Lund

Knudsen, Ann Vibeke, Red, 2005. *Bornholms Museum, Bornholms Kunstmuseum 2004 2005*. Burgundia tryk, Rønne

Lhammer, Anna 2003. Det centrala landskapet – Elitära miljöer i östra Blekinge under vikingatiden och den tidiga medeltiden. *Landskapsarkeologi och tidig medeltid* red. M.

Anglert & J. Thomasson. Uppåkrastudier 8. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 41. Lund

Lihammer, Anna 2007. *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund studies in historical archaeology 7. Lund

Persson Thomas, 1976. Nötanabben. *Blekingeboken 1976*. Red. G. Wilstadius. Karlskrona: Axel Abrahamsons Tryckeri AB

Rosborn, Sven, 2004. *Den skånska historien, vikingarna*. Lund: Wallin och Dalholm boktryckeri AB

Sonne Nielsen, Finn Ole, 1996. *Forhistoriske interesser*. Bornholms Amtsråd

Stenholm, Leifh, 1986. *Ränderna går aldrig ur - En bebyggelsehistorisk studie av Blekinges dansktid*. Lund: Bloms tryckeri

Stjernquist Berta, 2003. En rik kvinna i Järrestad. Gravlagd under senromersk järnålder. *Järrestad skrifter No 51*. Red. B. Söderberg. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Svanberg Fredrik, 1999. *I skuggan av vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland*. Lund: KFS AB

Svanberg Fredrik, 2003. *Death rituals in south-east Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the viking age 2*. Stockholm: Almquist & Wiksell international

Söderberg Bengt, Hellerström Sven, 2003. *Centralbygdens sociala landskap. Sten och bronsålder i Järrestad. Järrestad skrifter No 51*. Red. B. Söderberg. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Söderberg Bengt, 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Skrifter No 62*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Watt Margrethe, 1999. Guldgubber og patricer til guldgubber fra Uppåkra. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Red. B. Hårdh. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 30. Lund

Internetkällor

Den 8 oktober 2007 kl. 23.54

http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&documentAccessCode=RAK_:RAK_J243-11-1

Den 9 oktober 2007 kl.

00.03 http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&documentAccessCode=RAK_:RAK_J243-3-1

Den 16 oktober 2007 kl. 23.34

<http://www.brk.dk/gisweb/mappage.asp?brugerid=15>

Den 11 december 2007 kl. 13.24

<http://www.kms.raa.se/cocoon/fmis-public/kont-82305e2d792f3d0d3a421d023046327d48421757>

Den 11 december 2007 kl. 13.25

<http://www.kms.raa.se/cocoon/fmis-public/kont-82305e2d792f3d0d3a421d023046327d48421757>

Muntliga källor:

Mikael Henriksson, arkeolog Bleking län museum. 19/10 2007 klockan 11.50.

Per-Ivar Andersson, boende på Jordö i Hjortahammarområdet. 10/10 2007 klockan 14.10.